

ZALAI KATALIN

Gombaszögi Frida drámája, két felvonásban

Az Est-lapok konzern felszámolása és utóélete

Néhány évvel ezelőtt, levéltári munkám során bukkantam a Szakszervezeti Tanács iratai között Miklós Andorné Gombaszögi Frida neves színésznőnek és Kossa Istvánnak, a Szakszervezeti Tanács elnökének az Athenaeum Nyomda tulajdonjogával kapcsolatos, 1945–1948 közötti levelezésére. Ezzel szinte egyidejűleg kezembe került Sipos Péternek a *Históriában* megjelent dokumentumközlése is.¹ Sipos kutatásai során az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában találta meg Gombaszögi Fridának a Népügyészséghez beadott feljelentését Reményi-Schneller Lajos és Szász Lajos ellen, akiket népellenes bűncselekmény elkövetésével, konkrétan *Az Est-lapok* 1939-es felszámolásában játszott szerepük miatt vádolt meg.² Egyértelművé vált, hogy a Szaktanács iratai között talált levelek lényegében ennek a sok évvel korábban kezdődött, több szálon futó, számtalan szereplős történetnek az utolsó fejezetei. Több hónapot töltöttem azzal, hogy ezt a drámát kibogozzam. Igyekeztem elsősorban Gombaszögi Frida személyes sorsára összpontosítani, mert nem titkolom, hogy nagy hatással volt rám figyelemreméltó személyisége. Ugyanakkor drámája elválaszthatatlan a két világháború közötti magyar sajtótörténet

¹ SÍPOS Péter: *Az Est-lapok „államosítása” 1939-ben.* *História*, 1999/4. 16–19.

² Budapest Főváros Levéltárában kerestem Reményi-Schneller Lajos és Szász Lajos büntetőügyének aktáit is, de a Budapesti Népügyészség iratai között a megadott jelzeteken (BFL XXV.2.b. 12085-1945; XXV.2.b-10184-1946) nem található iratanyag.

egyik igen érdekes, de csak részben feltárt fejezetétől, *Az Estlapok* konzern felszámolásának és utóéletének történetétől. Levéltári és könyvtári kutatásaim során jelentős forráshiánnyal kellett megküzdenem, mégis azt remélem, hogy a kép végül is összeállt.

A végrendelet

Az örökös

1933. december 3-án és az azt követő napon szinte minden napilap a címoldalán adta hírül, hogy hatalmas vagyont hátrahagyva, 53 éves korában szívrohamban elhunyt Miklós Andor, a nagyhatalmú „sajtócézár”. A gyászszertartást a Mátyás-templomban tartották, részvétét nyilvánította többek között Gömbös Gyula miniszterelnök, József főherceg, Bethlen István, Imrédy Béla, valamint főurak, iparbárok, bankárok, a magyar szellemi élet úgyszólván minden rangos személyisége, Móricztól Babbitson keresztül Herczeg Ferencig.³ Az elhunyt végrendeletét december 6-án hirdették ki. Eszerint minden ingó és ingatlan vagyonának örököse felesége, Gombaszögi Frida.⁴

Gombaszögi Frida korának neves színésznője volt. Életének egy-egy mozzanata szinte operettszerű, de van benne jócskán tragikum, sőt tragikomédia is! A számtalan vele készült interjú ellenére gyermek- és ifjúkoráról viszonylag keveset tudunk.⁵ A lexikonok szerint Grün Frida néven született 1890. december 9-én, Budapesten.⁶ Ismereteink szerint öt lánytestvére volt. Margit, Ella és Irén is színésznők lettek, de igazán közismert csak ő és Ella lett. Móricz 1926-ban a Miklós házaspár vacso-

³ Újságkivágatok Miklós Andor haláláról. PIL 721. f. 2/1227.

⁴ Miklós Andor végrendelete. *Magyarország*, 1933. december 6. Bőkezűen gondoskodott családjáról, egykori munkatársairól és alkalmazottairól, sőt az újságírók, újságkiadó tisztviselők, nyomdai alkalmazottak jóléti intézményeiről is.

⁵ Az alapinformációkat a <http://www.szineszkonyvtar.hu/>-ról gyűjtöttük. Letöltve: 2016. augusztus 16.

⁶ Ez utóbbinak ellentmond a Kovács Kálmán könyvében szereplő kissé ködös utalás, mely szerint Lugoson született vagy ott nőtt fel. Kovács Kálmán: *Gombaszögi Frida. A színésznő, az asszony*. Budapest, 1927. 11.

ráján találkozott – a „legidősebb Gombalánnyal” – Sárával.⁷ Az 1938-ban Frida édesanyjának halálhírére szóló közlemény pedig említést tesz egy Aranka nevű testvéréről is.⁸ A család anyagi helyzete nem lehetett túl rózsás, a lányok tanulmányait állítólag Margit finanszírozta – a rossz nyelvek szerint szépségének áruba bocsátásával.⁹ Sőt még a nevüket is neki köszönheték, állítólag a Gombaszögi művésznév ihletője Margit férjének Gombaszögön található tanyája volt. A kortársak azt rebesgették, hogy Heltai Jenő a Gombaszögi lányokról mintázta egyik legsikeresebb darabja, *A Tündérlaki lányok* hőseit. Nem ez volt az egyetlen pletyka, amely a Gombaszögi lányokról, különösen Fridáról elterjedt. A mendemondákból tudható, hogy gyengéd szálak fűzték a híres olasz zeneszerzőhöz, Mascagnihoz, akivel másfél évig együtt is élt. Egyes források szerint Puccinit is elbűvölte.¹⁰ Állítólag IV. Károlynak, a későbbi magyar királynak is a szeretője volt még főherceg korában.¹¹

Ami tény, hogy Frida 19 évesen elvégezte a színiiskolát, utána azonnal szerződött a Magyar Színház. 1916-tól visszavonulásáig, 1933-ig a Vígszínházban játszott. A színésznőt a „természet is megáldotta [...] szép, karcsú, mégis erőteljes termettel, kifejező szemmel, gazdag árnyalásokra képes hanggal, rugalmas és fogékony intelligenciával és ő ezeket az adományokat [...] művészi gondossággal fejlesztette”.¹² Intelligenciájáról má-

⁷ *Móricz Zsigmond levelei*. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: F. CSANAK Dóra. Akadémiai, Budapest, 1963. 235.

⁸ *Pesti Napló*, 1938. január 11.

⁹ Gombaszögi Margit, a Népszínház és a Magyar Színház egykor ünnepezt színésznője fiatalon, 1925-ben hunyt el. *Népszava*, 1925. november 13.

¹⁰ BĀNOS Tibor: Gombaszögi Frida trónfosztása. In: BĀNOS Tibor: *A csárdáskirálynő vendégei*. Cserépfalvi, Budapest, 1996. 174.

¹¹ Takács István összeállítása Gombaszögi Fridáról. Forrás: <http://www.szineszkonyvtar.hu/>. Letöltve: 2016. augusztus 16. A mendemondákat Sárközi Mátyás: *Vérbeli várbeliek* című, 2010-ben megjelent könyve is átvette forrás-megjelölés nélkül. Úgy tűnik, hogy az ősforrás STELLA Adorján: „Lelket adott az élethez, lírát a lírához.” *Film Színház Muzsika*, 1966. január 14.

¹² *Magyar Színművészeti Lexikon*. Szerk.: SCHÖPFLIN Aladár. Színészegyesület, Budapest, 1931. 124–125.

sok is elismerően nyilatkoztak.¹³ Első férje Rajnai Gábor volt.¹⁴ Házasságuk még az első világháború előtt felbomlott, de barátságuk megmaradt, és amikor a színésznőnek zsidó származása miatt 1944-ben bujkálnia kellett, Rajnaira is számíthatott.

Miklós Andorral – állítólag – Miklós első felesége, Hausz Valéria révén ismerkedett meg. Valéria nem sokkal korábban vált el Heltai Jenőtől, hogy hozzámelessen Miklós Andorhoz. Az asszony, aki rajongott a szép és tehetséges Gombaszögi Fridáért, férjét is igyekezett rávenni, hogy kísérgesse a színházi premierekre. Ez azonban csak addig tartott, amíg kiderült, hogy az „ifjú” férj és a szép színésznő között több van, mint barátság.¹⁵

Állítólag a románc már kihűlő félben volt, amikor 1919 januárjában egy fiatal férfi – valószínűleg egy örült rajongó – rálőtt a színésznőre, majd öngyilkos lett.¹⁶ Gombaszögi arcán a golyó átfúródott, megsértette a nyelvét. Az eset mindenkit megdöbbentett. Harsányi Zsolt együtt érző cikket írt a *Színházi Életben*. „A Gomba [így nevezték színházi berkekben] mestersege, az az illúzió, amit ő ad az [...] olyan erőset tudott kelteni, hogy a publikum illúziója túlpattant a normális élet zárain és elcsattantott egy revolvert, mindegy, milyen nevű és korú férfi keze által.”¹⁷ Kérdéses volt, hogy színpadra állhat-e még valaha, ám Hüttl Tivadar híres sebészprofesszor és dr. László Ernő kozmetikus-bőrgyógyász, aki később Frida sógora lett, szinte teljesen eltüntette a sérülés nyomait.¹⁸ Egy évig nem lépett színpadra. Miklós Andor, aki – állítólag – már szeretett volna kihát-

¹³ LENGYEL Menyhért: *Életem könyve*. Gondolat, Budapest, 1988. 261.

¹⁴ Rajnai Gábor (1885–1961) Kolozsvárott kezdte színészi pályáját. 1908-ban került Budapestre, először a Vígszínházban, majd a Nemzeti Színházban játszott, kisebb megszakításokkal 1961-ig. Lásd „*Egy pasasnak van pénze és háborús filmet akar csinálni*” Közli: ZALAI Katalin. <http://elsovh.hu/egy-pasasnak-van-penze-es-haborus-filmet-akar-csinalni/> Letöltve: 2016. augusztus 14.

¹⁵ Heltai Jenő breviárium. *Budapesti Negyed*, (38) 2002 tele. 260.

¹⁶ KOSZTOLÁNYI Dezső: Őszintén szólva, Jenőke. *Pesti Napló*, 1919. január 12.

¹⁷ HARSÁNYI Zsolt: Gombaszögi Frida. *Színházi Élet*, 1919/3.

¹⁸ Dr. László Ernő Frida hűgát, Irént vette feleségül, akivel 1939-ben emigrált. Amerikában híres plasztikai sebész lett belőle.

rálni ebből a kapcsolatból, a történetek után korrektül kitartott mellette – 1922-ben összeházasodtak.¹⁹

Amikor Szabó Lőrinc 1923 márciusában interjút készített Fridával, láthatóan már nyoma sem volt a merénylet okozta megrázkódtatásnak. Az interjúból egy magabiztos társasági hölgy képe rajzolódik ki.²⁰ Leleki egyensúlyának helyreállításához a fizikai gyógyuláson kívül nagyban hozzájárulhatott a házasság nyújtotta anyagi biztonság is. Ez volt színészi életének egyik legtermékenyebb és legsikeresebb időszaka is. A *Színházi Élet*ben elismeréssel szóltak szinte minden bemutatójáról, sőt a lap rendszeresen tett közzé színházzal kapcsolatos rejtvényeket, amelyek díjai között első helyen szerepelt Gombaszögi Frida autogramos fényképe.²¹ Igazi sztár lett, Miklós Andor fényűző életet biztosított számára. Felékszerezve, drága ruhákban, sofőr vezetete autóban jelent meg nemcsak a társadalmi eseményeken, hanem a színházi próbákon is.²² A nehéz anyagi körülmények között élő Szabó Lőrincet mindez dühíthette, mert az 1926-ban írt versében szereplő dívát mindenki a nagylábon élő Gombaszögi Fridával, Miklós Andor feleségével azonosította: „Operába indul az autó, s mintha a puha nagyúri szalón gördülne véle: boldogan élvezi az isteni díva a tél idilljét, a rohanó táj komoly varázsát” – mindeközben a költő és családja fázik és éheznek.²³

Tíz évig tartó házasságuk alatt Miklós Andor nemcsak hogy mindent megadott Fridának, de rajta keresztül szerteágazó társadalmi kapcsolatokra is szert tett, sőt busásan gondoskodott arról is, hogy felesége a halála után se nélkülözzön semmiben.

Frida 43 évesen lett özvegy, mégpedig meglehetősen gazdag özvegy, miután Miklós Andor teljes vagyonát rá hagyta, lapja-

¹⁹ LENGYEL Géza: Magyar újságmágnások. Akadémiai, Budapest, 1963. 62–100. (Irodalomtörténeti Füzetek, 41).

²⁰ SZABÓ Lőrinc: Beszélgetés Gombaszögi Fridával. In: SZABÓ Lőrinc: *Emlékezések és publicisztikai írások*. Osiris, Budapest, 2003. 54–58. Az interjú az *Ellenzék* című kolozsvári napilap számára készült.

²¹ KOSZTOLÁNYI Dezső: Gombaszögi Frida. *Színházi Élet*, 1923/41.

²² PERCZEL Zita: *A meseautó magányos utasa*. Áron, Budapest, 2000. 49–50.

²³ A vers a *Pesti Napló* 1926. április 11-i számában jelent meg. Keletkezésének körülményeit és következményeit részletesen tárgyalja HORÁNYI Károly: Szabó Lőrinc mint a Magyarország segédszerkesztője és az új szellemi front. *Irodalomtörténeti Közlemények*, (113) 2009. 1. közlemény. 276.

inak és vállalatainak vezetéséről pedig úgy intézkedett, hogy azokat Salusinszky Imrével²⁴ és dr. Vadnai Bélával²⁵ együtt irányítsa és vezesse tovább. A temetést követően néhány nappal Salusinszky és Vadnai megállapodást kötöttek az özvegygel. Megegyeztek, hogy hetenként legalább egyszer megbeszélést tartanak, így Miklós Andorné fokozatosan megismerkedhet a vállalatok vezetésével. Ugyanakkor az özvegy biztosította őket arról, hogy közvetlenül nem fog beleszólni a folyó ügyekbe, és minden kívánságát kizárólag vezetőtársai útján érvényesíti. Abban is megállapodtak, hogy az örökségben szereplő részvényeket letétbe helyezik, azok Salusinszky és Vadnai hozzájárulása nélkül el nem idegeníthetők, meg nem terhelhetők, és csak a végrendelet szellemében használhatók fel.²⁶

Feltűnő azonban, hogy Salusinszkyék nagyon siettek a megállapodás megkötésével. Frida a temetés után, rossz idegállapota miatt, bevonult a János Szanatóriumba, és az urak itt keresték fel és írárták alá vele a szerződést. A szerződés életfogytiglanra szólt, és szinte szabad kezett biztosított számukra a vállalat irányításában. A megállapodás anyagilag is igen kedvező volt Salusinszky és Vadnai számára: évi 100–100.000 pengő fix javadalmazást, 5-5% nyereségrészesedést, reprezentációs költségeket és autótartást is garantált.²⁷

²⁴ Salusinszky Imre (1883–1946) újságíró, szerkesztő. Jogi tanulmányokat végzett. 1902-től a *Magyar Szó* munkatársa, majd a *Budapest* politikai rovatvezetője. 1910-től, megindulásától *Az Est* szerkesztőségének tagja, előbb helyettese, majd 1933–1938. október között *Az Est* főszerkesztője.

²⁵ Vadnai Béla (1894–1943) közgazdasági író, statisztikus, az első világháború után kormánybiztos, majd 1922-től a Pénzügyi Központ helyettes igazgatója. 1934-től *Az Est*-lapok, illetve az Athenaeum Rt. vezérigazgatója.

²⁶ A szerződés többször is felbukkan az események későbbi menetében. A megállapodás körülményeire és tartalmára hivatkozott Sztamorai János a népellenes büntetés miatt ellene indított népbírósági perben. (BFL XXV.1.a.–1945–1036–I–0134389; 1533/1945, 98–99, 226–227.) Azt állította, hogy Salusinszky és Vadnai rosszul gazdálkodtak a vállalatok vagyonával, ezért következett be a pénzügyi összeomlás.

²⁷ Salusinszky 1938 októberében nyugdíjba vonult. Miután 1939-ben a nyugdíját egynyelcadára csökkentették, választott bírósághoz fordult. Végül megegyeztek, és a havi 4000 pengő helyett 1000 pengőt kapott. Salusinszky Imre beadványa a Budapesti Népügyészséghez. 1945. május 30. Uo., 192–195.

Frida három héttel a temetés után bejelentette, hogy visszavonul a színpadtól: „Eddig Gombaszögi Frida voltam. Ennek most vége! Ezután csak Miklós Andorné akarok lenni.”²⁸

A megállapodást az Athenaeum 1934. november 18-ai közgyűlésén jelentették be, míg Gombaszögi Fridát *Az Est*-lapok Rt. elnöki székébe az 1935. június 17-ei közgyűlésen iktatták be.²⁹ Az elnöknő szerepének kedvéért lemondott a színpadról. „Nem mondom, hogy kiváló szakértelemmel állt e trösztvállalkozás élén, de tanácsadóival iparkodott olyan gondossággal és alapossággal felkészülni erre a szokatlan feladatra, hogy valóban sem lehetett sikertelennek mondani ezt a szerepét sem. Mert szerep volt ez is, amelyet külső látszatra megfelelően oldott meg. Hivatalos pontossággal jelent meg naponta elnöki dolgozószobájában, fogadta mindazokat, akik a három lap s az egyéb vállalatok ügyeit intézték. Fokozatosan igyekezett tájékozódni és intézkedési jogával élni, azzal a tekintéllyel hatni, amelyet színpadi szerepeiből jól ismert” – írta Bálint Lajos a róla készített kissé idealizált életrajzi portréban.³⁰

Az örökség

Frida öröksége az ország legnagyobb újságkonszernje, *Az Est* Lapkiadó Részvénytársaság volt. Ez három – a nap különböző szakaszaiban megjelenő – napilapot (*Az Est*, *Pesti Napló*, *Magyarország*) foglalt magába, ezenkívül a legnagyobb és legkorszerűbb hazai nyomdaüzemet és a legtekintélyesebb könyvkiadó vállalatot, az Athenaeum Rt.-t.

A sajtóbirodalom 1910-ben kezdett kiépülni, amikor Miklós Andor elhatározta, hogy *Az Est* néven lapot alapít.³¹ Miklós megítélése mind kortársai között, mind a történeti irodalomban eléggé vegyes. Egy dologban azonban mindenki egyetért: tehet-

²⁸ Gombaszögi Frida búcsúja. *Színházi Élet*, 1934/1.

²⁹ MNL OL Z 723, 3. köteg (1915–1937), Athenaeum igazgatósági és közgyűlési jegyzőkönyvek.

³⁰ BÁLINT Lajos: *Mind csak színház*. Szépirodalmi, Budapest, 1975. 215–217.

³¹ *Az Est*-lapok történetének gazdag az irodalma. *Az Est-lapok: Repertórium (1920–1924)*, összeáll. PESTI Ernő. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1982; *Az Est*, 1935. április 15., a 25 éves jubileumi szám melléklete; LENGYEL Géza: I. m.; MAGYAR Pál: *Az Est-lapok születése és halála. Új Tükör*, 1979. november 25.

séges vállalkozó volt, aki a semmiből hozta létre birodalmát. Apja még árverési ügynök volt, ő maga 15 éves korában nyomdai kifutófiúként kezdett dolgozni. 1903-ban hirdetési ügynök a *Pesti Naplónál*, majd a közgazdasági rovat munkatársa, később vezetője. Ekkor tett szert azokra a kapcsolatokra, ismeret-ségekre, amelyekkel „birodalmát” kiépítette.³²

Az *Est* bulvárlap volt, amely néhány laptársával egy korábban szokatlan, új stílust honosított meg, ugyanakkor tudósítási minőséget is képviseltek.³³ Rendkívül friss volt külpolitikai rovata, Miklós Andor szinte minden nagy európai fővárost felölelő tudósítói hálózatot épített ki, fontosnak tartotta a magyar közönség külpolitikai tájékozottságát.³⁴ Nívós irodalmi rovatot is teremtett 1923-tól, amelyben – a későbbiek során – rendszeresen jelentkezett többek között Erdélyi József, Pap Károly, Fodor József, Illés Endre, Sárközi György, Szabó Lőrinc.³⁵

Ez az akkori legnagyobb példányszámban megjelenő, egyben legolvasottabb napilap volt az alapja a nem sokkal később kiépült legnagyobb hazai sajtókonzernnek. A lap ötvenezer korona alaptőkével indult, példányszáma folyamatosan kétszázezer fölé volt, de a világháború idején elérte a félmilliót is. A nagy háború alatt a külföldi sajtó *Az Estet* idézte a leggyakrabban.³⁶

A *Magyarország* a Függetlenségi Párt lapja volt, és Károlyi Mihály nevéhez fűződött. A polgári forradalom válságával együtt az újság is válságba került, Miklós Andor ezt felismerve, 1919 februárjában fillérekért vásárolta meg a délutáni lapot. A forradalmak után gyakorlatilag gazdátlanul maradt *Pesti Napló* tulajdonjogát 1920-ban szerezte meg, lényegében ingyen. Az örökség legjelentősebb tétele azonban az Athenaeum volt; a vállalkozás, amely 1910 óta végezte *Az Est* nyomdai munká-

³² VÁSÁRHELYI Miklós: *Az Est-lapok, 1920–1939*. In: *Az Est-lapok, 1920–1939. Repertórium I. [Bevezető.]* Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1982. I–XIII.

³³ BUZINKAY Géza: *Bulvárlapok a budapesti utcán. Budapesti Negyed*, (16–17.) 1997/2–3.

³⁴ SIPOS Balázs: *A politikai újságírás mint hivatás*. Napvilág, Budapest, 2004. 127.

³⁵ HORÁNYI Károly: I. m. 1. közlemény. 273–336.

³⁶ MOLNÁR Erzsébet: *Testvérek voltunk*. Magvető, Budapest, 1958. 141.; BÁNÁTI Ágnes–SÁNDOR Dénes: *A százesztendősi Athenaeum. 1868–1968*. Akadémiai, Budapest, 1968. 102.

latait, a háborús infláció következtében 1917-re tönkrement. Részvényeinek többségét Miklós Andor szerezte meg nevetségesen olcsón, majd folyamatosan növelte részesedését egészen haláláig. 1917 decemberében az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. elnökévé is megválasztották.

A kiadóvállalattal és a nyomdával együtt került Az Est Lapkiadó birtokába a mai Erzsébet körút, Rákóczi út, Osvát utca és Dohány utca által határolt épülettömb, a Riegler József Ede Papírnemű Gyár, a Magyar Könyvterjesztő Rt., az Újságüzem Rt., a Modiano Szivarkapapír Gyár és több más kisebb vállalat és ingatlan. Az 1920-as évek elején már tizenegy vállalatnál, illetve részvénytársaságnál volt érdekelttségük.³⁷ Az *Est* 1935-ben naponta 150 000 példányban jelent meg. Az újságírók, külföldi tudósítók, munkatársak, kiadóhivatali tisztviselők és nyomdászok száma összesen 365 fő volt. A terjesztéssel 6100 alkalmazott foglalkozott.³⁸

Ez a hatalmas vagyon és az ezzel járó rendkívüli befolyás már Miklós Andor életében is folyamatosan irritálta nemcsak a konkurenciát, hanem az egész kormányzatot is „szervestől-személyestől”. A konszern – a folyamatos támadások ellenére – 1933-ig nagyjából meg tudta őrizni vezető szerepét, ám a magyar belpolitika jobbratolódásával fokozatos hanyatlásnak indult. Ez az „új világ”, már nem akart eltérni egy ilyen típusú és méretű sajtóhatalmat, amely magát a „zsidó kapitalizmust” testesítette meg. Ezért először megpróbálták megnyerni, majd mindent megtettek a kiiktatásáért, végül a megszerzéséért.

Mindezek ellenére Frida minden tőle telhetőt megtett örökségének megmentéséért, érdekeinek védelméért, és hogy ez végül is nem sikerült, nem rajta múlt. Maga Miklós Andor sem lett volna képes megmenteni életművét.

³⁷ Kis István: *Az Athenaeum Könyvkiadó története és szerepe a magyar irodalomban*. Akadémiai, Budapest, 1980. 92–93.

³⁸ Az *Est* minden száma 6465 ember 17 465 órai munkája. Az *Est*, 1935. április 14., Az *Est* 25 éves jubileumi száma.

„zsidó asszonynak nem lehet...” (1935–1939)

Az egyezség

Miklós Andor hirtelen halála után olyan hírek keringtek, hogy az új miniszterelnök, Gömbös Gyula be akarja tiltani *Az Est*-lapokat. Ez valós veszélynek tűnt, hiszen Gömbös és elvbarátai az ellenforradalom hatalomra jutásától kezdve folyamatosan támadták a liberális lapokat, különösen „nagy gondot” fordítottak *Az Est*-lapokra.³⁹ Az Ébredő Magyarok Országos Egyesülete és a Magyar Országos Véderő Egyesület tagjai nem csak írásban fenyegetőztek, Miklós Andort 1920 februárjában összeverték, és feldúlták *Az Est* kiadóhivatalát és nyomdáját is.⁴⁰ 1921 májusában megszerezték a lap címbetűit és lapfejét, és egy hamis *Az Est*-et jelentettek meg, hogy gyűlöletkeltő írásokkal járassák le a lapot és szerkesztőit.⁴¹ 1922-ben Eckhardt Tibor (akkor még Gömbös eszmetársa) a Nemzetgyűlésben határozati javaslatot terjesztett be: „Utasítsa a nemzetgyűlés a m. kir. kormányt arra, hogy az országrontásban elsősorban vétkes *Világ*, *Az Est*, a *Pesti Napló* és a *Magyarország* c. lapok haladéktalanul és végérvényesen betiltassanak.”⁴²

Ilyen előzmények után Gombaszögi és vezetőtársai nem véletlenül aggódtak, bár igaz, hogy Gömbös sajtópolitikája másoknak is okozott fejfájást. A miniszterelnök ugyanis már 1932 végén kifejtette, hogy „új stílusú sajtópolitikát” akar, ugyanis „felháborította” – Antal István sajtófőnök emlékiratai szerint –,

³⁹ A TESZ (Társadalmi Egyesületek Szövetsége) Gömbös felszólítására 1921. február 22-én felhívást intézett Horthyhoz: „Ütött már a tizenkettedik óra, a nemzet elemi érdekeinek kockáztatása nélkül le kell számolni a destruktív sajtóval.” *Horthy Miklós titkos iratai*. Az iratokat sajtó alá rendezte, magyarázó szövegekkel és jegyzetekkel ellátta SZINAI Miklós és Szűcs László. Kossuth, Budapest, 1962. 47–52.

⁴⁰ DERSI Tamás: *A rejtélyes doktor. Mikes Lajos és Az Est-lapok*. Szépirodalmi, Budapest, 1965. 164–165.

⁴¹ LENGYEL András: Az úgynevezett ál-Az Est. Egy magyar médiacsata története. *Forrás*, 2007/7–8. 106–122.

⁴² Bethlen miniszterelnök válaszként kijelentette, hogy a Tanácsköztársaság után indokolt lett volna ugyan a felsorolt lapok betiltása, azonban erre már nincsen lehetőség, hiszen hat hónap alatt a sajtó minden „bűne” elévült. *Az 1922. évi június hó 16-ra hirdetett Nemzetgyűlés nyomtatványai. Napló II.* 1922. július 26. 445., *Napló III.* 1922. augusztus 1. 169.

hogy „Miklós Andornak, Légrády Ottónak, Rassay Károlynak, Kóbor Tamásnak, Peyer Károlynak, sőt még a vörös Friedmannnak is van [sajtója], Miklós Andornak egyenesen három”, csak neki, Magyarország miniszterelnökének nincs olyan politikai orgánuma, amely „egyedül és kizárólag az én eszméimet képviselje, s az én politikámat szolgálja”.⁴³

Ennek jegyében 1933–1936 között három nagy példányszámú és olcsó lapot indított (*Függetlenség*, *Új Magyarság* és az *Esti Újság*⁴⁴), és saját lapjainak támogatása érdekében átcsoportosította, illetve megnövelte a különböző kormányzati pénzügyi alapot.⁴⁵ A támogatások átcsoportosítása érzékenyen érintette a „Bethlen–Eckhardt–Rassay-trojka” lapját, a *Magyarságot*, továbbá a *8 Órai Újságot* és a *Budapesti Hírlapot* is.⁴⁶

Az új sajtópolitikának a központi eleme a propaganda volt, de beletartozott a sajtópiac politikai átrendezése, új lapok indítása, az ellenzéki lapok korlátozása, lapok betiltása és utcai árusításuk felfüggesztése.⁴⁷

Érthető, hogy Az *Est*-konzern vezetői tisztában akartak lenni Gömbös szándékaival, ezért felkérték Zilahy Lajost, hogy vállaljon közvetítő szerepet. Zilahy Gömböst 1919-től ismerte, amikor az még a szegedi ellenforradalmi kormány honvédelmi államtitkára volt, ám kapcsolatuk csak később lett szorosabb. Zilahy 1932-es amerikai útja után többször volt vendég Gömbös otthonában, ilyenkor Roosevelt *Looking Forward* című könyvéből fordított az angolul nem értő miniszterelnöknek. Zilahyra

⁴³ GERGELY Jenő: Adatok az Antal–Gömbös-féle „dömpingsajtó” megteremtéséhez. (Részletek Antal István emlékirataiból). *Múltunk*, 2004/2. 250.

⁴⁴ A *Függetlenség* 1933. február 16-tól, az *Új Magyarság* 1934. augusztus 30-tól, az *Esti Újság* 1936. július 27-től jelent meg.

⁴⁵ A két világháború között a sajtóirányítás fő eszköze az állami szubvenció volt: a támogatást miniszterelnöki jóváhagyás után a főispánok, a kormány megbízottai állapították meg és osztották el. Ha valamelyik támogatott lap kritikus hangot ütött meg, a miniszterelnökségi sajtóosztály vezetője felszólította az illetékes főispánt a szerkesztő megrendszabályozására. GERGELY Jenő: I. m. 247–248.

⁴⁶ SIPOS Balázs: *Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban*. Argumentum, Budapest, 2011. 148.

⁴⁷ Uo. 147., 149.

egyrészt nagy hatással voltak Gömbös reformelképzelései, de a népi mozgalommal is szoros kapcsolatokat ápolta.⁴⁸

Zilahy 1959-ben az Egyesült Államokban beszélt Benedek Istvánnak a Gömbös és Gombaszegi között létrehozott találkozóról:⁴⁹ „Gombaszögi megkért, hogy vigyem fel Gömböshöz. Gömbös megrázta a fejét: »Ide ne jöjjön. Egy Gombaszögi Frida az én előszobámban nagy feltűnést csinálna. Hívd meg őt is, engem is magadhoz teára.« Így történt. Gombaszögi érkezett először, sógora, dr. László Ernő kíséretében. De úgy beszél-tük meg, hogy sem ő, sem feleségem nem mutatkozik. Amikor Gömbös belépett a szobába, Gombaszögi elkövette azt a hibát, hogy felállt, pedig egy hölgy részéről az ő rangjában a felállás csak államfőnek jár. Gömbös hozzálépett, kezét csókolt a zsidó Gombaszögi Fridának. Lovagiasan viselkedett. Egy megrémült asszonyt, egy nagy magyar művésznőt jött megnyugtatni.” A találkozót követően Zilahyt bízták meg a *Magyarország* című lap szerkesztésével. Lackó Miklós ezt a Gömbös és *Az Est*-lapok konzern közötti egyezség eredményének tekinti.⁵⁰ Logikailag mindenképpen elfogadható Lackó következtetése, miszerint Zilahy kulcsszerepet játszott *Az Est*-lapok időleges fennmaradásában. Gömbös számára pedig Zilahy lehetett a biztosíték, és „az újság orientációja alkalmas volt az új korszellem erejének a demonstrálására: Íme, a zsidó nagyburzsoázia egyik fellegvára is elismeri a változások szükségességét”.⁵¹

Arra, hogy Gömbösnek mennyire nehezebbre eshetett, hogy belement ebbe a (titkos) találkozóba, jellemző adalék a következő történet. 1927-ben tizennégy napi fogházra ítélték Román Kálmán hírlapírót, *Gömbös Gyula vacsorája Miklós Andornál*

⁴⁸ LACKÓ Miklós: Az új szellemi front történetéhez. In: LACKÓ Miklós: *Sziget és külvilág. Válogatott tanulmányok*. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1996. 115.

⁴⁹ BENEDEK István: Éjszakai beszélgetés Zilahy Lajossal. *Új Látóhatár*, 1959/4. (július–augusztus) 248–251.

⁵⁰ A találkozó pontos időpontját nem ismerjük, Lackó Miklós is csak azért datálja „1933 végére”, mert Zilahy 1934. február 1-jén került a laphoz, de csak március 4-től lehetett látni a lap fejlécén az új főszerkesztő nevét. LACKÓ Miklós: I. m. 114.

⁵¹ A *Magyarország* című lap átalakításáról, ellentmondásos arculatáról és szellemiségéről uo. 115–118.

című cikke miatt.⁵² Gömbös sajtórágalmazás címén pert indított ellene, mert még a feltételezést is sértőnek tartotta. A cikk azt állította, hogy Gömbös Miklós Andor vacsoravendége volt, és félretéve régi ellentéteiket, kibékültek. Az ítélet szerint az az állítás, hogy Gömbös Gyula Miklós Andornál vacsorázott, nem sértő és nem dehonesztáló. Azonban az a gyanúsítás, hogy Gömbös érdekből megtagadta nyilvánosan hirdetett elveit, kimeríti a rágalmazás tényálladékát, mert „közéleti kétszínűséggel” vádolta meg Gömbös Gyulát, amely őt közmegvetésnek tenné ki.⁵³ 1929-ben a Tábla az ítéletet megsemmisítette, és a hírlapírót pénzbüntetésre ítélte.⁵⁴

Gombaszögi és Gömbös találkozásáról Gömbös és a népi írók közötti megbeszélésen (1935. április 12-én) is szó esett. Amikor a Zilahy-villában tartott megbeszélésen szóvá tették Gömbös antiszemitizmusát, állítólag így reagált: „Hogyan lehetnék én antiszemita, aki ebben a szobában adtam a szavamat Gombaszögi Fridának, hogy amíg miniszterelnök vagyok, *Az Est*-lapokat nem éri bántódás.”⁵⁵ Tény, hogy Gömbös betartotta az ígéretét. 1936-ban bekövetkezett haláláig – a támadások ellenére – *Az Est*-lapok vállalat működhetett.

Egy ilyen veszélyesebb támadásról Zilahy is megemlékezett. 1934-ben az eladósodott kisgazdaságok gondjaival kapcsolatban Imrédy Béla pénzügyminiszter a parlamentben kijelentette: „Egészséges gazdasági és erkölcsi alapon álló szelekcióra van szükségünk és én remélem, hogy az egyezségi eljárás e téren is eredményeket fog produkálni, mert a hitványnak pusztulnia kell minden vonatkozásban.”⁵⁶ Erre Zilahy felháborodott hangú vezércikkben reagált a *Magyarország* 1934. április 8-i számában (*Pusztuljon a hitványa*). Imrédy állítólag ezt követően magánki-

⁵² *Új Magyarság*, 1926. október 10.

⁵³ Tizennégy napi fogházra ítélték egy hírlapírót. *Pesti Hírlap*, 1927. november 10.

⁵⁴ Ötszáz pengőre ítélte a Kúria rágalmazásért egy hírlapírót. *Magyar Országos Tudósító*, 1. törvényszéki kiadás, Budapest, 1929. január 23.

⁵⁵ SIKLÓS János: *Zilahy Lajos utolsó évei: A csillagokban élni*. Népszava, Budapest, 1986. 58., 60., 62.

⁵⁶ Az 1931. évi július 18-ára hirdetett országgyűlés nyomtatványai. Képviselőház – Napló. XXI. k. 257. ülés 106.

vül ordított Gömbös szobájában, és követelte a *Magyarország* betiltását.⁵⁷ A lapoknál óriási pánik tört ki, ezért Zilahy még a lemondását is felajánlotta, hogy mentse a céget. Aznap este Gömbös magához hívatta Zilahyt és Zsilinszkyt, de a találkozón nem az Imrédyt támadó cikkről, hanem Gömbös magánügyeiről volt szó. Zilahy csak két évvel később, 1936. március végén távozott a *Magyarországtól*. Zilahy Lajos felmondó levelét és Salusinszky Imre arra adott válaszát az *Új Magyarország* 1936. április 9-én közölte. Ebből kiderül, hogy kölcsönös bizalmatlanság alakult ki a felek között.⁵⁸ Utódja Mihályfi Ernő lett. Zilahy azonban az Athenaeum Rt. igazgatósági tagja maradt 1939-ig.

A megrendszabályozás

Gömbös halálát követően, de különösen 1938 elejétől egyre gyakoribbá váltak a liberális és baloldali sajtó elleni támadások. Amikor a képviselőház 1938. április 8-i ülésén Darányi Kálmán miniszterelnök beterjesztette *A társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról* szóló törvényjavaslatot, már senkinek nem lehettek illúziói. A szemérmes cím ellenére a törvényjavaslat vitája nem volt ennyire illedelmes: szinte minden ülésen elhangzottak becsmérlő megjegyzések, nemtelen támadások a „közvéleményt fertőző, hazaáruló zsidó sajtóról”, különös tekintettel *Az Est*-lapok vállalat lapjaira.⁵⁹

Az elfogadott törvény lehetőséget biztosított a sajtó megrendszabályozására, melyben „korszakalkotó munkát végzett”⁶⁰ Kolosváry-Borcsa Mihály, aki 1935-ben – Gömbös felkérésére – került a miniszterelnökség sajtóosztályára. Gömbös feltétlen híve volt, még „fajvédő korukból” ismerték egymást.⁶¹ Gömbös halála után a *Függetlenség* főszerkesztője lett, majd 1938 szept-

⁵⁷ BENEDEK István: I. m. 256.

⁵⁸ A távozás körülményeit részletesen taglalja HORÁNYI Károly: Szabó Lőrinc mint a Magyarország segédszerkesztője és az új szellemi front (Második közlemény). *Irodalomtörténeti Közlemények*, (113) 2009. 440–441.

⁵⁹ Az országgyűlés képviselőházának naplója, 1935–1940. XVIII. k. 309. ülés. 1938. május 10-ei ülés. 403. Károlyi Viktor, Gr. hozzászólása.

⁶⁰ *Országgyűlési almanach. Az 1939–44. évi országgyűlésről*. Szerk.: HAEFFLER István. MTI, Budapest, 1940. 223–224.

⁶¹ LEGÁT Tibor: „Egyetlen udvariatlan szóval nem bántottam a zsidókat”. Kolosváry-Borcsa Mihály, a „könyvégető”. *Magyar Narancs*, 2015/3.

temberében Imrédy Béla kérte fel a miniszterelnökség sajtóosztályának vezetésére. Az ő feladata volt, hogy érvényt szerezzen sajtóvonalon az 1938. május 29. óta hatályos első zsidótörvény, az 1938: XV. tc. 2.§-ának, és megrendszabályozza a baloldali és liberális sajtót. Ez oly „sikeresnek” bizonyult, hogy eredményeképpen a korábbi tekintélyelvű nyilvánosságot 1938–1939-ben egy „diktatórikusabb” struktúra váltotta fel, emiatt az időszakot külön korszakként kell kezelni – ahogyan erre Sipos Balázs felhívta a figyelmet.⁶²

A megrendszabályozásba beletartoztak az időleges és végleges lapbetiltások, az utcai árusítás felfüggesztése, a rikkancspénzek elkobzása is. Mindez, és főleg mindezek következményei súlyosan érintették *Az Est*-konzern lapjait is. Eleinte csak bizonyos időszakokra tiltották be a lapokat. „Az ürügy [...] természetesen minden alkalommal változott, az igazi ok azonban a kormány jobboldali lapjaiban folytatott koncentrikus támadásban megnyilatkozó gyűlölet volt. Addig hirdették, amíg végül valósággal köztudottá vált, hogy *Az Est* lapok az ún. destrukció fő fészke és minden nemzeti szerencsétlenség: az 1918-as fegyverletétel, a román megszállás, a proletárdiktatúra és a trianoni békeszerződés okozója” – írta Miklós Andorné a Népügyészséghez beadott feljelentésében, 1945-ben.⁶³

A *Belügyi Közlöny*ben két olyan lapbetiltásnak van nyoma, amely érintette a vállalatot. A belügyminiszter a *Pesti Napló* 1938. május 28-ai számában megjelent *Lázadás az anarchia ellen* című cikk miatt egy hónapra betiltotta a lapot.⁶⁴ A cenzorok – talán nem véletlenül – a vitézi rend elleni támadást vélték felfedezni: „A szélsőségek hangadói közt látjuk a vitézeket. Mikroszkóppal nem találunk köztük egy olyan elmét, amely szelleme fényével akár bágyadt csillagsugarat vetített volna a magyar éjszakába” – és így tovább.⁶⁵ Mindez olyannyira felborzolta a kedélyeket, hogy a Minisztertanács aznapi ülése kü-

⁶² Erre használja a „rendszeren belüli rendszerváltás” fogalmát a Horthy-rendszer egyes időszakainak a tagolására is. Ezek 1922, 1938–1939, 1944 tavasza. SIPOS Balázs: I. m. 111.

⁶³ SIPOS Péter: I. m.

⁶⁴ *Belügyi Közlöny*, 1938. június 5. 23. sz. 450.

⁶⁵ *Pesti Napló*, 1938. május 28.

lön napirendi pontban foglalkozott az üggyel.⁶⁶ A betiltás az 1938. május 29. és június 27. közötti időszakra vonatkozott. Néhány hónap múlva *Az Estre* került sor. A belügyminiszter 1938. szeptember 5-től tizenöt napra tiltotta be megjelenését és terjesztését.⁶⁷ A betiltás oka a lap 1938. szeptember 4-i számában megjelent cikkek voltak. „Két nyilatkozat a *Daily Telegraph* cikkéről” és „A *Daily Telegraph* Budapestre küldött szerkesztőjének magyarázó cikke a tegnap megjelent Imrédy-beszélgetésről” alcímmel közzétett közleményével a külpolitikai érdekeket súlyosan veszélyeztette.”⁶⁸

Nemcsak a sorozatos lapbetiltások érintették érzékenyen a vállalatot, de a jelentős állami és közhatósági megrendelések is elmaradtak. Erre hivatkozott később, a Sztamorai János elleni népbírósi perben Simonfay Sándor⁶⁹ is, aki eléggé kétes szerepet játszott az Athenaeum 1939-es államosításában. Állítása szerint az „500-600 munkás és kb. 100 tisztviselő kenyérének megóvása érdekében” először a Nemzeti Bank elnökét, majd a Pénzügyminisztérium egyik államtitkárát tájékoztatta a vállalat vagyoni helyzetéről.⁷⁰ Ez az államtitkár Sztamorai János volt.⁷¹

Az események várható következménye volt *Az Est*-konzern főszerkesztőjének távozása is. Salusinszky Imre, aki Miklós Andor halála óta töltötte be ezt a posztot, 1938 októberében nyugállományba vonult. Távozását megelőzően a jobboldali sajtó „előszeretettel foglalkozott” személyével, fotókópiákkal ellátott cikksorozat jelent meg fiatalkori újságírói tevékenységéről.

⁶⁶ MNL OL K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1938. május 28. 35. napirendi pont.

⁶⁷ *Belügyi Közlöny*, 1938. szeptember 11. 39. sz. 823.

⁶⁸ *Budapesti Hírlap*, 1938. szeptember 4.

⁶⁹ 1941. július 30-ig az Athenaeum helyettes vezérigazgatója.

⁷⁰ Sztamorai János ellen indított népbírósi per. Simonfay Sándor nyilatkozata. 1945. július 11. BFL XXV. 2.b.–1946–4066–I–0194561., 887/1945. 33.

⁷¹ Sztamorai János (1878–?) tisztviselő, 1922-től a Nemzeti Hitelintézet ügyvezető igazgatója, majd vezérigazgatója, 1933. július 1-jétől a Közérdekeltségek Felügyelő Hatósága elnöke. 1944 decemberéig hivatalában volt. 1945-ben népbírósi bíróság elé állították, de a népbírósi bíróság felmentette a népellenes büntett vádjától.

géről.⁷² Ez a képviselőházban is téma volt, Rajniss Ferenc szélsőjobboldali képviselő több alkalommal is kirohanást intézett Salusinszky és rajta keresztül *Az Est*-lapok ellen. Többek között 1938. május 11-én felhánytorgatta a harminc évvel korábban történeteket: „Budapesten egy román szociáldemokrata lapban írt a mai legnagyobbnak nevezett lapkonszernnek vezetője, Salusinszky, aki azután hét hónapot kapott a magyar nemzet megrágalmazása miatt. Nincs ország a föld kerekén, ahol megtűrnék ezt az embert, ezt a román szociáldemokrata zsidó agitátort, akinek *Universul* nevezetű lapja volt Magyarországon és innen rothasztotta Erdélyt; ez az ember ma az Athenaeumnál 8.000 és 10.000 pengőket vág zsebre a magyar nacionalizmus nagyobb dicsőségére. (Nagy zaj és felkiáltások a jobboldalon és a közepén: Gyalázat! Disznóság! – Nyiri István: Nem sokáig!) Egyetlen ország nincs Európában, ahol megtűrnék.”⁷³

Nem is sokáig tűrték meg. Az időközben megalakult Sajtókamarába való jelentkezésekor értésére adták, hogy minden lehetséges, csak az nem, hogy Salusinszky Imre főszerkesztő valaha is kamarai tag legyen.⁷⁴ Ezt követően kénytelen volt posztjától megválni, és nyugdíjba vonulni. *Az Est* főszerkesztői posztját Bakos Ákos vette át.⁷⁵

A „keresztény és nemzeti Magyarország” jelszava jegyében 1200 lap közül csak 770-nek adtak további megjelenésre enge-

⁷² A cikkek az úgynevezett *Nemzeti Front* időszakos lap bélyegzőjével ellátott röpiratban jelentek meg. Ezek a röpiratok minden héten más-más cím alatt és változó felelős személyek megnevezésével hozták le különböző rágalmozó, nem bizonyított állításokat. Salusinszky és Vadnai nyilatkozatban utasították vissza a vádakat. *Az Est*, 1938. május 29. PIL 721. f. 2/2006.

⁷³ Az országgyűlés képviselőházának naplója. XVIII. k. 1935–1940. 310. ülés. 1938. május 11. 472. Rajniss Ferenc interpellációja. XIX. k. 1935–1940. 330. ülés. 1938. június 14. 747.

⁷⁴ *Az Est Rt.* beadványa a választott bírósághoz a Salusinszky Imre ny. főszerkesztő ellen 1939-ben indított választott bírósági ügyben. BFL XXV.1.a.–1945–1036–I–0134389.; 1533/1945. 226–267.

⁷⁵ Bakos Ákos (1893–?) író, hírlapíró. Teológiát tanult, majd hitoktató volt Aradon. 1919 novemberében kezdte újságírói pályáját Budapesten. Éveken keresztül *Az Est*-lapok munkatársa, a lap megszűnését követően a *Pest* című napilap szerkesztője. *Keresztény magyar közéleti almanach*, Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Rt., Budapest, 1940. 36–37.

délyt, 430 lapot megszüntettek.⁷⁶ A laprevízió eredményességéről Kolosváry-Borcsa Mihály számolt be a Pátria Írók, Hírlapírók és Művészek Klubja 1939. március 20-án tartott hagyományos „szabadságlakomáján”, ahol a résztvevők nagy lelkesedéssel hallgatták az ünnepi szónokot: „Micsoda bozót lepte el még a keresztény nemzeti irány két évtizede után is a magyar élet minden területét, azt én tudom a legjobban, akinek feladatul jutott az úgynevezett legális heti sajtó megrendszabályozása. Egész sorát kellett valósággal lebunkózni olyan sajtóorgánumoknak, amelyek olvasóik legalantasabb ösztöneit szolgálták és fejlesztették, a tekintélyrombolás, tolakodó botrányhajszolás szennyes módszereivel, míg egzisztenciájuk anyagi alapjait megfélemlítéssel csikartak ki magánosokból és gazdasági vállalatokból. Több mint négyszáz fővárosi és vidéki lapot kellett megszüntetni, amelyek létezése fölösleges, vagy mérgezően kártékony volt, s talán még így sem végeztünk teljes munkát, hiszen itt burjánzik előttünk ma is az úgynevezett nem időszakos sajtó.”⁷⁷

Kolosváry-Borcsa „szellemi gyermekeként” 1939-ben megalakult az Országos Magyar Sajtókamara, amely már a második zsidótörvény szellemében kezdett működni: a korábbi húsz százalék helyett csak hat százalékban engedélyezte a zsidó származásúak munkavállalását. Aki viszont nem volt tagja a kamarának, az Magyarországon nem lehetett újságíró. A második zsidótörvény arról is rendelkezett, hogy időszakos lapoknál zsidó nem lehetett felelős szerkesztő, kiadó és főszerkesztő, vagyis nem állhatott a lap szellemi irányító posztján. „A sajtónak, a filmnek magyarnak kell lennie, hiszen milliók lelkét formálják” – mondta Tasnádi Nagy András.⁷⁸ A törvényt támogató országgyűlési képviselők egyetértettek a zsidók eltávolításával

⁷⁶ Az 1938:XVIII. tc. 9. § a Magyarországon megjelenő minden sajtótermék megjelenését – a napilapok kivételével – engedélyhez kötötte. Az 4950/1938 ME sz. kormányrendelet részletesen szabályozta a sajtótermékek engedélyének revízióját. *Budapesti Hírlap*, 1939. január 15.

⁷⁷ Kolosváry-Borcsa Mihály beszéde a Pátria-klub vacsoráján. *Budapesti Hírlap*, 1939. március 21. Közli: *A Sajtó*, 1939/3.

⁷⁸ K. FARKAS Claudia: *Jogok nélkül. A zsidó lét Magyarországon, 1920–1944.* Napvilág, Budapest, 2010. 177.

azokról a területekről, ahonnan úgy érezték, hogy „mérgezni” tudják a magyarságot.

A Teleki-kormány megalakulását követően Kolosváry-Borcsa Mihályt Thuránszky László váltotta fel 1939-ben a Miniszterelnökség Sajtóosztálya élén. Az új kormány sajtópolitikája nem különbözött a korábbiétól. 1939 nyarán Teleki Pál a képviselőházban, egy az újságok és az újságírók megregulázását sürgető interpellációra azt válaszolta, hogy „Ez az [mármint a sajtó], amit a nemzetnevelés szempontjából hibáztatok, ez az, amire mint nemzetnevelő kénytelen vagyok nemcsak szigorú ítéletet alkalmazni, hanem kénytelen leszek a legmagasabb nemzeti érdekek szempontjából azt a bizonyos többször emlegetett nádpálcát is alkalmazni.”⁷⁹ Hozzátette, hogy a „sajtószabadsággal helytelenül élő újságírók” megrendszabályozását a kamarára bízta, „elvégre azért létesítettük, reméljük, hogy a kamara ennek a feladatának meg is fog felelni”.⁸⁰

A megszerzés

A zsidótörvények azonban nemcsak „a szellemi megtisztulást” kívánták szolgálni, hanem kikövezték a zsidóvagyonok megszerzésének útját is.

Bizonyítható, hogy Gömbös és Darányi miniszterének, Kozma Miklósnak is tervei voltak Miklós Andor örökségével. Igaz, hogy ő minisztertársával, Imrédyvel ellentétben nem megszüntetni, hanem megszerezni akarta azt, de ezzel nem volt egyedül. Ormos Mária is úgy látja, hogy Kozma több kísérletet tett a konszern megszerzésére. Először közvetlenül Miklós Andor halála után, majd 1938-ban is foglalkozott azzal, hogy miként tudná megszerezni Az *Est*-konzern részvénytöbbségét, hála – többek között – a zsidótörvénynek.⁸¹ A politikai érv, hogy

⁷⁹ Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett országgyűlés nyomtatványai. Képviselőház – Napló. I. 22 ülés. 505. 1939. augusztus 9.

⁸⁰ Uo.

⁸¹ A nagyon nehezen olvasható bejegyzésekből csak következtetni lehet arra, hogy Kozmát foglalkoztatta a Miklós Andor halálát követő helyzet Az *Est*-lapoknál. A januári bejegyzés arra utal, hogy többször is tárgyalt Zilahyval, Vadnayval és Salusinszkyvel. MNL OL K 429. Kozma Miklós feljegyzései. 1. füzet. 27–28. [1933.] december 17., 23., 30., 1934. január 4.

ilyen nagyhatalmú sajtóvállalatnak „keresztény kézbe” kell kerülnie. „Az eredeti tulajdonos, Miklós Andor még 1933-ban meghalt, özvegye Gombaszögi Frida, a híres színésznő vonakodott a cég eladásától. [...] Utolsó estémet [ti. utazása előtti utolsó estéjét] azzal töltöttem – írja Kozma –, hogy megfelelő kapcsolatok révén, anélkül, hogy tudnák, hogy tőlem ered a biztatás, arra biztassuk Gombaszögöt, hogy térjen a saját érdekeinek is legjobban megfelelő útra.” E kérdéssel Kozma a későbbiekben is foglalkozott, de a nagy sajtóvállalat bekebelezése végül nem sikerült neki.⁸²

A konszern megkaparintására a Stádium Lapkiadó és Nyomdai Rt. is kísérletet tett – vélhetően az első zsidótörvény elfogadását követően. Ezt magától Gombaszögi Fridától tudjuk: „a konkurencia, Bátori-Hüttner és Zsilinszky [Gábor] ajánlatot tettek a nyomda megvételére”.⁸³ A *Stádium* 1921-ben jött létre, részvényeinek többsége a fajvédők birtokában volt. Először Zsilinszky Gábor (Kozma Miklós üzlettársa) töltötte be a vezérigazgatói tiszteket, őt váltotta az 1930-as évek elejétől Báthory-Hüttner János. Figyelemreméltó az alakuló igazgatótanács összetétele: Gömbösön kívül (aki fajvédő korában résztulajdonos is volt) Eckhardt Tibor, Kozma Miklós, Wünscher Frigyes és Zsilinszky Endre. A jelentéktelen vállalatból a harmincas évek második felére piacvezető lett, természetesen kormánytámogatással.⁸⁴ A Stádium először két vállalatot szerzett meg, illetve vont ellenőrzése alá. Az első a Helios Sajtóvállalat, a második a Pallas Rt. volt. Befolyása a harmincas években a *Budapesti Hírlap* működésében is érezhetővé vált. Antal István emlékiratában arról is beszámolt, hogy Gömbös új lapjainak (*Függetlenség*, *Új Magyarság*, *Esti Újság*) kiadásában kulcs szerepet játszott Báthory-Hüttner, illetve a Stádium.⁸⁵ Lengyel Géza szerint a kormány oly mértékben támogatta a Stádium

⁸² A feljegyzések Kozma 1938. június 16.–július 20. között lebonyolított norvégiai útján készültek. ORMOS Mária: *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós*. PolgART, Budapest, 2000. 573.

⁸³ Miklós Andorné levele Kossa Istvánhoz. 1945. július 16. SZKL 1. f. 6/184.

⁸⁴ POGÁNY György: A Stádium sajtóvállalat rt. története és kiadványai (1921–1944). *Magyar Könyvszemle*, 1986/1. 39–53.

⁸⁵ GERGELY Jenő: I. m. 256.

fejlesztését, hogy Lengyel szerint felmerült a Stádium és az *Az Est*-konzern egyesítésének gondolata is.⁸⁶ Ezzel valószínűleg a Gombaszöginek tett vételi ajánlatra utalt.

A Stádium a fajvédő barátoknak és üzlettársaknak köszönhette felfutását. E mindegyik fél számára gyümölcsöző kapcsolatnak igazán nagy lökést adtak a zsidótörvények és azok következményei, amit igyekeztek is alaposan kihasználni. Báthory-Hüttner János és Zsilinszky Gábor hasonlóan nemtelen módon próbálták megszerezni a nyomdát a kiszolgáltatott helyzetben lévő Kner családtól.⁸⁷ A Kner család elutasította őket, ugyanúgy, ahogyan korábban Gombaszögi Frida is: „Elutasítottam őket. Erre megindult az új koncentrikus támadás a sajtóban és a parlamentben. Ezt a támadást a konkurencia pénzelte.”⁸⁸ Ezek az akciók természetesen a kormányzat tudtával, támogatásával zajlottak, de valószínűleg nem számítottak arra, hogy ellenállásba ütköznek.

A likvidálás

Ekkor új (vagy bevált régi) eszközökhöz kellett nyúlni. Kíméletlen offenzíva indult az állam részéről a konzern megszerzéséért. „Reményi-Schneller beszámolt a minisztertanácsnál arról, hogy végre megtalálta a módját, hogyan lehet *Az Est-lapokat* a kormány szolgálatába átállítani és hogyan lehet az *Athenaeum* nyomdát, amely az ország legnagyobb és legmodernebb nyomdavállalata, keresztény kézbe juttatni. Ezen a minisztertanácsra adta elő Schneller miniszter, hogy nem lehet tűrni, hogy nekem zsidóasszonynak három napilapom legyen és olyan nyomdám, amely a közvélemény kialakítására befolyással bír, minthogy pedig olyan bonyolult az adórendszerünk, hogy minden vállalatra rá lehet sütni az adócsalás vádját, Schneller azt közölte minisztertársaival, hogy adócsalás címén lefoglaltatja és eltranszferáltatja a lapok valamennyi felszerelési és berende-

⁸⁶ POGÁNY György: I. m. 99.

⁸⁷ ERDÉSZ Ádám: *Gyomától Németországig. Kner Imre internálása*. Forrás: http://www.szabarchiv.hu/drupal/userfiles/file/Erdesz_Adam_Gyomatol_Nemetorszag_Letoltve: 2016. augusztus 16.

⁸⁸ Miklós Andorné Gombaszögi Frida levele Kossa Istvánhoz. 1945. július 16. SZKL 1. f. 6/184.

zési tárgyait, írógépeit, csillárjait, számológépeit stb., folytonosan megismétlődő bírság kivetésével fog engem rákényszeríteni arra, hogy a lapokat és a vállalatot neki adjam át.” Mindezt Gombaszögi Frida állította abban az 1946 tavaszán készült feljelentésében, amelyet Reményi-Schneller Lajos és Szász Lajos ellen népellenes bűncselekmény, hivatali hatalommal való visszaélés és zsarolás miatt nyújtott be a Népbírósághoz, csatlakozva az ellenük már folyó perhez.⁸⁹ A történet igaz, csak a feljelentésben említett dátumok nem stimmelnek, mert Gombaszögi ezt a minisztertanácsi ülést 1939 őszére teszi. Mindössze egy olyan minisztertanácsi ülést ismerünk, ahol ezzel az üggyel foglalkoztak, az pedig az 1939. november 17-ei, amelyen a pénzügyminiszter valóban a minisztertanács felhatalmazását kérte ahhoz, hogy „Az *Est* Lapkiadó részvénytársaságtól – amelynek felszámolása van tervbe véve – az *Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat* részvénytöbbsége a kincstár részére megszerezhető legyen”.⁹⁰ A pénzügyminiszter itt ismertette azokat a pénzügyi, adóügyi intézkedéseket, amelyeket már korábban megtett, és lényegében ehhez kérte a minisztertanács utólagos támogatását. Vagyis 1939. november 17-ig az ügy lényegében már lezárult. A minisztertanácson azt is bejelentette, hogy „Az *Est* kedvezőtlen anyagi helyzetére való tekintettel a közeljövőben elhatározza felszámolását”.⁹¹ A közeljövő még aznap volt. Az *Est*, Miklós Andor lapja, 1939. november 17-én megszűnt. Teleki Pál miniszterelnök támogatásával Reményi-Schneller forgatókönyve száz százalékban megvalósult.

Az Athenaeumnál a már egy évvel korábban, 1938. december 16-án lezajlott igazgatósági ülésen történt személyi változások jelezték, hogy ott is megkezdődött az első zsidótörvény végrehajtása. Sajnálattal, de elfogadták Molnár Ferenc, dr. Bud

⁸⁹ SIPOS Péter: I. m.

⁹⁰ Teleki és második kabinetje 1939. február 16-án tette le a hivatali esküt, így az 1939. IV tc.-et, azaz a második zsidótörvényt már az ő kormányzása alatt fogadta el a parlament.

⁹¹ MNL OL K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1939. november 17., 20. napirendi pont.

János⁹² és Salusinszky Imre lemondását igazgatósági tagságukról. Indoklás természetesen nem volt. Bejelentették, hogy dr. Vadnai Béla vezérigazgató „jól megfontolt elhatározással” lemondott pozíciójáról. Helyettese Török Sándor lett az új vezérigazgató. Rajtuk kívül több nagy tapasztalattal rendelkező vezető is távozott, ugyanakkor az írógárda legtehetségesebb része is kénytelen kapcsolatait felszámolni a vállalattal.⁹³

Reményi-Schneller pénzügyminiszter 1939. március 2-án öt évre visszamenőleg adóvizsgálatot és szigorú könyvrevíziót rendelt el Az Est Lapkiadó Rt., a Pesti Napló Rt., a Magyarország Napilap Rt. vállalatoknál. Egy egész csapat közel két hónapig vizsgálta a három lapvállalatot.

Ennek eredményeképpen 12 880 653 pengő adóhiányt alapítottak meg. A vállalat azonban fellebbezett, elutasították a vádakat, és pontról pontra megcáfolták azokat. A pénzügyigazgatóság 1939. szeptember 12-én kézbesített határozatában túlnyomórészt helyt adott a vállalat fellebbezésének.⁹⁴ Az első fokon kirótt adót a másodfokú hatóság 33 828 pengőre szállította le.

Az adóvizsgálat során azonban felmerült, hogy Miklós Andor még 1929-ben felvett 526 000 dollár külföldi kölcsönt, amelyre a kincstár állami garanciát vállalt. A Közérdekeltségek Felügyelő Hatósága⁹⁵ 1939. július 27-ei levelében az állította, hogy a kölcsönt szabálytalanul használták fel, mert az Athenaeum Rt. az 526 000 dollár felét átengedte Az Est-lapoknak, amit csak az

⁹² Bud János, dr. (1880–1950) statisztikus, egyetemi tanár. 1921 és 1931 között közlelmezési, pénzügyminiszteri és kereskedelemügyi miniszter is volt.

⁹³ BĀNĀTI ĀGnes–SĀNDOR DĒnes: I. m. 157.

⁹⁴ „Az olvasóhoz”. *Pesti Napló*, 1939. szeptember 16.

⁹⁵ A Közérdekeltségek Felügyelő Hatóságát (KFH) 1933 áprilisában hozták létre. A Pénzügyminisztérium alá tartozott, jogait is a minisztériumon keresztül gyakorolta. Minden olyan vállalatra kiterjesztették a felügyeleti hatáskört, amelyben az államnak legalább 20%-os alaptőke-érdekeltsége volt, és amelyekért az állam valamilyen jogcímen anyagi kötelezettséget vállalt, vagy az állammal szemben tartozása állt fenn, illetve állami szubvencióban részesült. Valamely rt. vagy szövetkezet akkor is felügyeleti hatáskörbe volt vonható, ha a fenti címen nem az állammal, hanem olyan vállalattal állott kapcsolatban, amellyel viszont az állam állott az említett gazdasági összeköttetésben. Például az Athenaeum Rt. *Magyarországi Rendeletek Tára*, 1933. 1174–1187.

Országos Magyar Ipari Jelzálogintézet tehetett volna meg. Így ez az ügylet – körülményeit, módját tekintve – az állami felügyelet alá tartozó Jelzálogintézet és az ugyancsak állami felügyelet alatt álló Athenaeum érdekeit egyaránt veszélyeztette.⁹⁶ Ezért a vállalatot a Közérdekeltségek Felügyelő Hatóságának 4600/1933. ME sz. (1933. április) rendelete alapján 1939-ben M. kir. Közigazgatási Bíróság 2671/1939/K szám alatt hozott ítéletével jogerősen állami felügyelet alá helyezte.⁹⁷

Ezen a jogcímen 1939. szeptember 13-án előzetes értesítés nélkül a vállalatok ellen végrehajtási eljárást indítottak, és ennek következményeként a szerkesztőség és a kiadóhivatal előtt megjelentek az adóhivatal társzekerei. „Összeszedték az összes bútorokat, írógépeket, még a lámpákat, ceruzákat, tollakat is, csak a négy falat hagyták a többemeletes szerkesztőségi és kiadóhivatali szobákban, csakhogy a munkát lehetetlenné tegyék. A munkatársak a falon, egymás hátán, vagy a földre fekvé írták a cikkeiket. Másnap hozattunk új kölcsön írógépeket. Azokat is elvitték. Azután lefoglalták az összes rikkancs pénzeket, azután letiltották a Postatakarékpénztárnál az előfizetési bevételeket, azután megtiltották a pénzügyintézeteknek, hogy a vállalatnak akár egy fillér kölcsönt adjanak, közben a *Függetlenség* és az *Új Magyarország* öklömnyi betűkkel bömbölte, hogy a hazaáruló *Az Est* adócsalása miatt szállították el a bútorokat.”⁹⁸ Hasonló hírt adott ki az *Esti Újság* is *Többmilliópengős adócsalás miatt lefoglalták Az Est lapok minden vagyonát* címmel. Erre még aznap közlemény jelent meg a *Pesti Napló*ban *Válasz a hitelrontó rágalmakra* címmel. Az Est Lapkiadó Részvénytársaság visszautasította a vádakát, és bejelentette, hogy „hitelrontás és rágalmazás címén” büntető eljárást indít.⁹⁹ Dr. Láng Lajos, a vállalat jogtanácsosa a végrehajtóhoz fordult felvilágosításért,

⁹⁶ BĀNĀTI ÁGNES–SĀNDOR DÉNES: I. m. 158.

⁹⁷ Uo. 156–157.

⁹⁸ Miklós Andorné feljelentése a Sztamorai János és társai ellen folyamatban lévő bűnügyben. BFL XXV. 2.b.–1946–4066–I–0194561., 887/1945, 89–92. A támadásokra reagált a *Pesti Napló* 1939. szeptember 16-i *Az olvasóhoz* című írása, visszautasítva a vádakát.

⁹⁹ *Pesti Napló*, 1939. szeptember 14.

de az csak annyit közölt vele, hogy neki utasítása van a berendezés elszállítására.

A végrehajtást a pénzügyigazgatóság csak abban az esetben lett volna hajlandó felfüggeszteni, ha a vállalatok a másodfokon megállapított 33 828 pengő tartozást és azok bírságát, amelyet 716 000 pengőben állapítottak meg, azonnal befizeti.¹⁰⁰

A vállalatoknak ennyi készpénzük nem volt. Gombaszögi utolsó kísérletként kölcsönt akart felvenni vagy bankgaranciát kapni. Ezért Kálmán Henrikhez, az Angol–Magyar Bank és Chorin Ferenchez, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank vezérigazgatójához fordult, de mindketten elutasították. Üzenetet kaptak Reményi-Schnellertől, hogy barátságtalan lépésnek tekintené, ha segítenének az özvegyen, illetve a lapokon.¹⁰¹

Dr. Láng ezután kisebbfajta kálváriát járt: először Csilléry pénzügyi igazgatóhoz fordult, aki Reményi-Schneller pénzügyminiszterre hivatkozott. Szerette volna, ha fogadja a pénzügyminiszter, aki három napon át nem tette ezt meg, végül is sikerült az államtitkárához, Szász Lajoshoz bejutnia. Az államtitkárnak felajánlotta, hogy az adóeltitkolás ügyében másodfokon megállapított összeget befizetik a bírság nélkül, de ő azt nem fogadta el, hanem felvilágosította, hogy itt nem az adóügy a fontos, hanem az, hogy egy zsidó asszonynak nem lehet Magyarországon három lapja. Hozzátette még azt is, hogy ez a három lap Magyarországon a reakció fő fészke, a háború elvesztését elősegítik, ezért kell a vállalatot az államnak megszereznie. Szász Lajos elismerte, hogy a közvélemény szempontjából volt szükséges, hogy az adócsalást rákenjék a vállalatokra.¹⁰²

¹⁰⁰ Sztamorai János népbírói iratai között található egy 1945 szeptemberében készült jelentés az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. ügyében. A jelentést a Pénzügyminisztérium közgazdasági ügyosztálya készítette az akkor regnáló pénzügyminiszter, Oltványi Imre számára. BFL XXV. 1. a.–1945–1036–I–0134389., 1533/1945. 289–290., 346–353.

¹⁰¹ Miklós Andornénak az Athenaeum és Magyar Kincstár ellen indított perében hozott elsőfokú ítélet indoklása. BFL VII. 1. d. 7144/1949. 6–7.

¹⁰² Sztamorai János ellen indított per. Láng Lajos tanúvallomása. BFL XXV. 1. a.–1945–1036–I–0134389., 1533/1945. 44. és Miklós Andornénak az Athenaeum és Magyar Kincstár ellen indított perében hozott elsőfokú ítélet indoklása. BFL VII. 1. d. 7144/1949. 6.

Láng Lajos ezt követően fordult segítségért számos ismert közéleti személyiséghez, köztük Gratz Gusztávhoz, Szitovszky Tiborhoz, Bethlen Istvánhoz, majd Teleki Pálhoz. Gombaszögi Frida Gödöllőre ment a kormányzóhoz, akinek előadta az ügy állását. Horthy a hallottakra felháborodott, és intézkedést ígért, azonban amikor az asszonyt négy nap múlva a Várba hívatta, azt közölte vele, hogy nem tud az ügyben semmit sem tenni, mert Reményi-Schneller az ügghöz köti a pozícióját. Annak a pernek az anyagából, amelyet 1945-ben Gombaszögi Frida indított vagyonának visszaszerzéséért, kiderült, hogy Horthy egy olyan jelentést kapott az üggyről, mely szerint óriási adócsalás történt a vállalatnál, és ezért Miklósnét Reményi-Schnellerhez utasította, de az nem fogadta.¹⁰³

Dr. Láng újra Szász Lajos államtitkárhoz fordult, aki Sztamorai Jánoshoz, a Közérdekeltségek Felügyeleti Hatóságának elnökéhez utasította. Ezután Láng Lajos felkereste Sztamorait, aki „megmondotta nekem, hogy a miniszter úr utasítására neki le kell bonyolítania az ügyet és megkért, hogy vele az adóüggyről és az igazságosságról ne beszéljek”. Reményi-Schneller pénzügyminiszter végül is Sztamorai Jánost bízta meg a vállalat államosításának lebonyolításával. Sztamorai népbírósi vallomásában megerősítette, hogy Miklósné minden követ igyekezett megmozgatni, hogy megmentse a vállalatot. Ennek mindössze az volt az eredménye, hogy Sztamorai a miniszterelnökségtől és a Pénzügyminisztériumból utasítást kapott, hogy Miklósné kívánságait meg kell hallgatni, „és lehetőleg békésen kell az ügyet elintéznem. Az utasítások oly értelműek voltak, hogy amennyiben Miklósné részéről nem történik elfogadható anyagi javaslat, az esetben is megfelelő életkörülményt biztosítunk számára.”¹⁰⁴

A végjáték

Sztamorai János 1946-ban, a népbírósi tárgyalásán azt vallotta, hogy „Pénzügyi hatóságaink látva azt a helyzetet, ami kb. 2 és fél, 3 milliós fizetési kötelezettségként jelentkezik a kincs-

¹⁰³ Uo. 6.

¹⁰⁴ Sztamorai János ellen indított népbírósi per. Sztamorai vallomása. BFL XXV. 1. a.-1945-1036-I-013438., 1533/1945. 38.

tárral szemben, kedvező alkalom erre, hogy a vállalatot a kincstár átvegye. A miniszterelnök magához hivatott engem, megbízott ennek – a pénzügyminiszterrel egyetértőleg – rendezésével. A teendő az volt, hogy Miklós Andorné Gombaszögi Fridától meg kell szerezni az *Athenaeum* részvénytöbbségét, hogy az ügyet rendezni tudjuk. Megbízásom alapján dr. Láng Lajossal, Miklós Andorné ügyvédjével hosszas tárgyalások után tető alá hoztuk az ügyet a miniszterelnök, illetve a pénzügyminiszter által megállapított feltételekkel.”¹⁰⁵

A tárgyalások eredményeként egy előszerződésre került sor 1939. szeptember 27-én Sztamoray és Miklós Andorné között. Maga a szerződés szövege – amelyre 1947-ben a Budapesti Ítéltábla Miklós Andorné és az *Athenaeum* és az államkincstár között zajló perében hivatkozott – nem maradt fenn. Csak az ítélet indoklásából derül ki, hogy „Az *Est lapkiadó Rt.*-beli részvényérdekeltségét eladta nevezettnek, aki saját lekötését a vállalat státuszvizsgálatának eredményétől tette függővé”. Ennek a megegyezésnek alapján adott utasítást Sztamoray, hogy az *Az Est*-lapok ingóságait visszaadják.¹⁰⁶

1939. október 11-én került sor a végleges szerződés megkötésére.¹⁰⁷ Gombaszögi arra kényszerült, hogy átadja az *Athenaeum*nak 11 808 darab *Az Est*-részvényét, ugyanakkor az *Athenaeum* átengedte számára a tárcájában lévő 8101 darab Riegler József Ede-papírneműgyári részvényt, és vállalta, hogy a részvényeken felül vételár-kiegészítés címén minden hónapban Miklós Andorné élete végéig 3000 aranypengő járadékot fizet. Mindennek közterhét az *Athenaeum* viselte. A kincstár elengedte Miklós Andorné esetleges összes tartozását, és mentesítette az „adóeltitkolás” következményei alól, továbbá a külföldi kölcsönből abban az időben még fennállott 460 000 dollár felét, tehát 230 000 dollár kifizetését is magára vállalta. A kincstár Miklós Andornét a vállalatnál betöltött igazgatósági tagsági, il-

¹⁰⁵ Sztamorai János nyilatkozata a magyar államrendőrség politikai osztályán tett vallomásával kapcsolatban. Uo. 29.

¹⁰⁶ A Budapesti Ítéltábla ítéletének indoklása Miklós Andorné és az *Athenaeum*, illetve a Magyar Kincstár között folyó perben BFL VII. 1. d. 7144/1949. 30–31.

¹⁰⁷ MNL OL Z 1508, 15. cs. 1921. o. sz.

letve elnöki tisztséggel kapcsolatos működésből származó esetleges következmények alól is mentesítette. Ezt követően 15 000 részvényből közel 12 000 jutott a kincstár birtokába, vagyis a vállalat összes részvényeinek mintegy kétharmad része.¹⁰⁸

A megállapodás rögzítette Miklós Andorné nyilatkozatát is: „Az *Est lapkiadó Rt*-nél, a *Pesti Napló Rt*-nél és a *Magyarország Napilap Rt*-nél, valamint az Önöknél [Athenaeum] viselt elnöki és igazgatósági minőségemről lemondok és szavatosságot vállalok arra, hogy ezen társaságok összes igazgatósági és felügyelő bizottsági tagjait is lemondatom ezen tisztségükről.”¹⁰⁹

Sztamorai a népbírói perében kitartott amellett, hogy Miklós Andorné jól járt a szerződéssel, mert ha a kincstár nem lép közbe, elkerülhetetlen lett volna a vállalat összeomlása. A miniszterelnök a pénzügyminiszterrel egyetértésben kijelölte az Athenaeum felügyelő bizottsági és igazgatósági tagjait, és az igazgatóság elnökévé Sztamorai Jánost nevezte ki.¹¹⁰

Az 1939. decemberi közgyűlésen Sztamorai János jelentette be, hogy az Athenaeum állami jellegűvé vált, ugyanakkor nagyon magas a zsidó származású tisztviselők száma, amin változtatni kell.¹¹¹

Miután az Athenaeumot államosították, következtek a vállalat lapjai.

A *Pesti Napló* utolsó főszerkesztője 1939. június 11-én Gratz Gusztáv lett, de nem sokáig.¹¹²

¹⁰⁸ Sztamorai János nyilatkozata a magyar államrendőrség politikai osztályán tett vallomással kapcsolatban. BFL XXV. 1. a.–1945–1036–I–0134389., 1533/1945. 29–30.

¹⁰⁹ MNL OL Z 1508, 15. cs. 1921. o. sz.

¹¹⁰ Sztamorai János nyilatkozata a magyar államrendőrség politikai osztályán tett vallomással kapcsolatban. BFL XXV. 1. a.–1945–1036–I–0134389., 1533/1945. 30.

¹¹¹ 1944-ben, amikor az 1210/0944 ME sz. rendelet szerint egyetlen zsidó alkalmazottat sem tarthattak, már csak tíz főnek kellett azonnal felmondaniuk. Köztük volt Sárközi György is. Kis István: I. m. 69–72.

¹¹² Gratz Gusztáv (1875–1946) legitimista és liberális politikus, gazdasági szakember és történész. A *Huszádik Század* című folyóirat és a Társadalomtudományi Társaság egyik létrehozója. 1917-ben pénzügyminiszter, 1921-ben külügyminiszter volt. 1939–1944 között a Polgári Szabadság Párt országgyűlési képviselője. A német megszállás után a Gestapo letartóztatta, a mauthauseni koncentrációs táborba deportálták. Legismertebb munkái: A

A *Pesti Napló* 1939. október 31-én jelent meg utoljára. Eredetileg az volt a terv, hogy Gratz Gusztáv egy protestáns pénzcsoporttal együtt megveszi a *Pesti Naplót*, azonban a tárgyalások nem vezettek eredményre. „Beszéltünk vasárnap – írta a *Hétfő Reggel* – Gratz Gusztávval, aki kijelentette, hogy már néhány héttel ezelőtt, amikor a *Pesti Napló* részvényei a kormány kezébe mentek át, írásban bejelentette a lap irányításáról való lemondását. Összeférhetetlennek tartotta ugyanis, hogy ő mint ellenzéki szerkesszen. Közölte velünk Gratz azt is, hogy azok a tárgyalások, amelyek a lap megvétele ügyében folytak, nem az ő hibájából végződtek eredménytelenül. Azóta ő már teljesen visszavonult a *Pesti Napló* ügyeitől, a mai laphoz már semmi köze sincs és a vállalat vezetősége bizonyára csak technikai okokból nem vette le a nevét a lapról annak megszűnése előtt.”¹¹³

A *Magyarország* kormánylap lett.

Az *Est* ezzel a címmel 1939. november 17-én jelent meg utoljára. Az utolsó szám első oldalán rövid értesítés található: „Az *Est* mai száma, a harmincadik évfolyam 262. száma, amelyet az olvasó most a kezében tart, e néven az utolsó. Harminc év után búcsúzik olvasóitól: Az *Est* a mai napon megszűnik. Abból az alkalomból, hogy utoljára adjuk lapunkat kedves olvasóink kezébe, meghatódott szeretettel búcsúzunk. Bejelentjük, hogy Az *Est* megszűnésével egyidejűleg, holnap, szombaton délben új független politikai napilap indul Budapesten *Pest* címen, Bakos Ákos felelős szerkesztésében. Az *Est* minden előfizetője ezt az új lapot kapja.”¹¹⁴

A kormányzati akció így végül is eredményes volt. Ezt bizonyítja Incze Antal országgyűlési képviselő 1942-es felszólása is: „a túloldalon ülő képviselőtársaim nagyon jól tudják, hogy

---

bolsevizmus Magyarországon, Franklin, Budapest, 1921; *A dualizmus kora. Magyarország története 1867–1918.* I–II. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1934; *A forradalmak kora.* Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1935.

¹¹³ Kedden jelenik meg utoljára a *Pesti Napló. Hétfő Reggel*, I. évf. 43. sz. 1939. október 30., Forrás: www.huszadikszazad.hu Letöltve: 2016. augusztus 16.

¹¹⁴ A *Pest* 1944. december 15-éig jelent meg, akkor rendeletileg szüntették meg, szinte az összes budapesti lappal együtt.

az Athenaeum átállításában nemcsak szerény személyem, de néhányan közülünk, akik ezen az oldalon ülünk, részt vettünk és hogy cselekvő részünk volt a Miklós Andor-féle sajtó megfojtásában.”¹¹⁵

Ennek ismeretében azok az álszent állítások, hogy az állam a pénzügyi nehézségek miatt volt kénytelen „megmenteni a vállalatot”, egyértelműen megdőlnék. A tények azt bizonyítják, hogy ez csak ürügyül szolgált a vállalat átvételére és szétverésére.

Az egykori munkatársak közül többen emigrációba mentek, sokan kerültek börtönbe, lágerekbe, büntetőszázadokba, közülük többen elpusztultak. Sorsuk alakulásában csúfos szerepe volt a Sajtókamarának, mert az készségesen a németek rendelkezésére bocsátotta a zsidóknak minősítettek névsorát.¹¹⁶

Gombaszögi Frida örökségét 1939-ben az állam elvette, a zsidótörvények miatt a színpadra sem térhetett vissza. A háború alatt maradék vagyona is odalett, a Riegler-papírgyár, amely addig a megélhetését biztosította, porig égett. Lakását kirabolták, ékszereit a nyilasok elvitték, házat bombatalálat érte. „Elmondhatatlan szenvedések után egyik barátnőm kegyéből az Akácfa u. 7. számú ház V. emeletének egy szobájában lakom” – írta 1945-ben.¹¹⁷ Hackspacher Ilona álnéven erdélyi menekültként élt ott 1944. március 19-től 1945. január 16-ig.¹¹⁸

Frida drámájának első felvonása ezzel véget ért. Barátainak segítségével, nevének és külsejének megváltoztatásával vészelté át életének legnehezebb időszakát.¹¹⁹ Igaz, hogy mindene odaveszett, de számos sorstársával ellentétben legalább túlélte a borzalmakat.

¹¹⁵ Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett országgyűlés nyomtatványai. Képviselőház – Napló. XIV. 279. ülése 1942. július 8. 407. Incze Antal a miniszterelnökség sajtóosztályának címezve sérelmezi, hogy az Athenaeum sajtóorgánumaiban következetesen elhallgatják vitéz Imrédy Béla és vitéz Jaross Andor neve elől a „vitéz” megkülönböztető címet. Arra gyanakszik, hogy az arizált Athenaeum ezt rejtett bosszúvágyból teszi.

¹¹⁶ LENGYEL Géza: I. m. 96–97.

¹¹⁷ A barátnő Füzess Anna, a Nemzeti Színház művésznője volt.

¹¹⁸ STELLA Adorján: I. m.

¹¹⁹ BÁNOS Tibor: Gombaszögi Frida száműzetései. *Magyar Nemzet*, 1993. november 20.

1945 tavaszán visszatért a színpadra, ami valószínűleg nemcsak anyagi kérdés volt, de bizonyára szüksége volt arra a közege is, amelyben túlléphetett félelmein, visszanyerhette megtépázott önbizalmát. Egy évadot a Nemzeti Színházban játszott, majd 1946-tól 1949-ig a Vígszínházban szerepelt.¹²⁰

„Kizsákmányolóké nem lehet!” (1945–1949)

Gombaszögi Frida 1945 elején már nem volt fiatal, 54 évesen, okos, tapasztalt asszonyként tisztában lehetett vele, hogy a háború előtti élete már a múlté. Amikor azonban 1945. február 5-én a minisztertanács elfogadta A zsidótörvények és rendeletek hatályon kívüli helyezéséről szóló 200/1945. M. E. sz. rendeletet, mégiscsak felcsillanhatott a remény; van esélye annak, hogy érvénytelenítse az 1939-ben kötött szerződést, és visszakapja tulajdonát vagy legalábbis annak egy részét.¹²¹

Miután tudomására jutott, hogy néPELLenes büntett miatt 1945 márciusában népbíróSági eljárás indult Sztamorai János és társai ellen, „sértetti minőségében” azonnal bekapcsolódott a hivatalból megindított bünvádi eljárásba. 1945. június 15-én feljelentést tett Sztamorai ellen, aki kulcsszerepet játszott *Az Est*-konzern államosításában Reményi-Schneller pénzügyminiszter és Imrédy miniszterelnök megbízásából.¹²² A feljelentés tartalmazta *Az Est*-lapok – már az előző fejezetben ismertetett – 1939-es államosításának előzményeit és történetét, kijelentve, hogy a szerződés, amelyet „példátlan terror hatása alatt” kötött, „nyilvánvalólag érvénytelen jogügylet”. Kérte az „eredeti állapot visszaállítását”, és „amennyiben megállapítást nyerne, hogy a

¹²⁰ A Nemzeti Színház háború utáni első előadása a *Bánk bán* volt, melyben Gertrudisként lépett színpadra. 1945. április 24-én. *Népszava*, 1945. április 24.

¹²¹ A rendeletet 1945. március 17-én hirdették ki. *Magyar Közlöny*, 1945. március 17. 4.

¹²² Miklós Andorné feljelentése a Budapesti Népügyészségnél Sztamorai János ellen. A feljelentés 1945. július 28-án érkezett a Budapesti NépbíróSághoz. BFL XXV. 2. b.–1946–4066–I–0194561., 887/1945. 89–90. 1946 februárjában a budapesti Népügyészséghez „néPELLenes büncselekmény, hivatalos hatalommal való visszaélés és zsarolás” miatt feljelentést tett Reményi-Schneller Lajos és Szász Lajos ellen is. Ezt közli SÍPOS Péter: I. m.

Nemzeti Hitelintézetnél letétbe helyezett részvények Sztamorai rendelkezésére állnak, kérem, hogy a bűnügyi zárlat elrendelése iránt megfelelő indítványt tenni méltóztassék”.¹²³ Azt remélte, hogy a 200/1945. M. E. sz. rendelet mint jogi indok elegendő lesz az azonnali kártalanítására.

Sztamorait 1945. szeptember 11-én első fokon kétévi börtönre és ötévi politikai jogfosztásra ítélték, de a népellenes büntett vádpontja alól felmentették.¹²⁴ A NOT fellebbviteli bírósága 1946. február 25-én a vádlott büntetését, a letartóztatás idejét is beszámítva, kitöltöttnek vette, és Sztamorait szabadlábba helyezte.¹²⁵ A ítélet 1946. május 3-án lett jogerős.¹²⁶

Frida kérelmét a népbírósi perben nem vették figyelembe, sőt dr. Reicher Endre, Sztamorai ügyvédje még ellene is fordította.¹²⁷ Dr. Reicher még az elsőfokú bíróság ítéletét követően beadvánnyal fordult a Népbírósi Országos Tanácsához véden-ce felmentése érdekében. Arra hivatkozott, hogy Mikós Andorné a felszabadulást követően haladéktalanul megtette a lépéseket, hogy a kényszer alatt kötött, szerinte érvénytelen szerződését hatálytalanítsák, de ez az eljárás eredménytelen maradt. Ez a tény mutatja azt, hogy a kormány álláspontja szerint az Athenaeum-részvények megszerzése nem volt jogtalan. Emiatt az özvegy, ha vissza akarja szerezni részvényeit, kénytelen közvetlenül a magyar kincstár ellen polgári peres eljárást indítani. Érvelése szerint a demokratikus kormány nem azonosulhat

¹²³ „Az ideiglenes nemzeti kormány 1440/1945. ME sz. a népbíráskodásról szóló 81/1945. ME számú rendelet módosítása és kiegészítése tárgyában. 23.§. A bűnvádi eljárás megindítása után szerzett jogot nem lehet az államkincstárral szemben érvényesíteni olyan vagyonra, illetőleg olyan vagyontárgyra, melyre a bűnügyi zárlatot vagy a biztosítási végrehajtást elrendelték, feltéve, hogy a népbírósi utóbb a vagyont, illetőleg a vagyontárgyat elkobozta.”

¹²⁴ A budapesti népbírósi ítélete népellenes büntett miatt Sztamorai János ellen indított bűnügyben. BFL XXV. 1. a.-1945-1036-I-0134389., 1533/1945. 64-70.

¹²⁵ A Népbírósi Országos Tanácsának ítélete a Sztamorai János elleni bűnügyben. Uo. 72-75.

¹²⁶ Végzés a Népbírósi Országos Tanácsának a Sztamorai János elleni bűnügyben hozott ítéletének jogerőre emelkedéséről. Uo. 76.

¹²⁷ Reicher Endre, dr. 1945. november 5-én iktatott beadványa a Népbírósi Országos Tanácsához. Észrevételek a Sztamorai János elleni büntetőügyben. Uo. 202-212.

azzal a felfogással, hogy a részvények megszerzése körül népellenes bűntett történt, mert akkor erkölcsi kötelessége lenne ezeket haladéktalanul visszaadni. A védelem ráadásul ügyesen kijátszott „az erkölcsi igazságosság” nevében még egy ütőkártyát, miszerint Fridát csak az „önző anyagi érdekei” vezérelték a Sztamorai-perben, hogy a meg nem érdemelt vagyonhoz hozzájusson, pedig „ezek a részvények a magyar kincstár tulajdonában vannak, tehát a magyar népé”.¹²⁸ Dr. Reicher taktikája sikeres volt, hiszen sikerült védencét szabadlábra helyeztetnie, de abban tévedett, hogy Gombaszöginek semmi esélye sem volt a polgári bíróságon elismertetni jogait.

Egyértelművé vált azonban, hogy az özvegy azon reményei, miszerint egy „sima ügyről” van szó, szertefoszlottak. Ráadásul egy új igénylő is megjelent a színen, ami csak bonyolította az „oly sok gondot, fájdalmat, sőt meghurcoltatást okozó”¹²⁹ ügyet, de Gombaszögi Frida mindezek ellenére nem hátrált meg: következő három éve beadványok készítésével, periratok tanulmányozásával és bírósági tárgyalásokkal telt.

A kincstárral és az Athenaeummal folytatott per tárgyalásainak jegyzőkönyveit, a tanúk vallomásait ez idáig nem sikerült fellelni, és sajnos ugyanez a helyzet az ügyre vonatkozó pénzügyminisztériumi iratokat illetően is. Ez utóbbiak a háború alatt megsemmisültek. A kincstárral és az Athenaeummal folytatott hosszadalmas per ítéletei (elsőfokú, ítéletáblai és kúriai ítélete) azonban fennmaradtak.¹³⁰ Ezekből, továbbá Sztamorai János népbírósi perirataiból, illetve az Athenaeum és a Szakszervezeti Tanács dokumentumai alapján viszonylag jól rekonstruálható a történet.

A Szaktanács is bejelenti igényét

A Sztamorai elleni népbírósi per már folyamatban volt, amikor kiderült, hogy a magyar munkásszervezetek csúcsszerve,

¹²⁸ Uo. 209.

¹²⁹ Ezt a megfogalmazást Gombaszögi Frida használta. SZKL 1. f. 6/184. 31.

¹³⁰ Köszönet érte Budapest Főváros Levéltárának, különösen Nagy Sándor levéltárosnak.

a Szakszervezeti Tanács is érdeklődik az Athenaeum iránt.¹³¹ Kossa István, a Szaktanács frissen megválasztott főtitkára¹³² három nappal Budapest felszabadulása után levélben fordult az Athenaeum Nyomda Rt. üzemi bizottságához.¹³³ Ebben jelezte, hogy a nyomda elhagyott üzemnek számít – miután a tulajdonosok nem jelentkeztek –, és egyúttal bejelentette, hogy lépéseket tesznek annak érdekében, hogy az a Szaktanács tulajdonába kerüljön. A tulajdonjog rendezéséig felkérte az üzemi bizottságot, hogy a nyomdát helyezték üzemképes állapotba, és a legteljesebb felelősséggel vezessék. Arra figyelmeztette a testületet, hogy folyamatosan informálják a nyomdával kapcsolatos összes üggről a Szaktanács titkárságát.

Ha Kossa 1945. február 16-án még nem is volt tisztában az Athenaeum tulajdonviszonyaival és az 1939-es államosítás történetével, négy hónappal később már nem lehettek kétségei. Miután Gombaszögi megtudta, hogy a Nemzeti Függetlenségi Front pártjai és a Szakszervezeti Tanács is bejelentette igényét az Athenaeumra, azonnal Kossához fordult, és egy hosszú „drámai hangú” levélben kért tőle segítséget.¹³⁴ Ugyanakkor igénybejelentésnél többről volt szó: pártközi megállapodás is rögzítette, hogy az Athenaeum Nyomda vezetése a szakszervezetek kezébe kerül.

Kossa fél évvel később, erre a pártközi egyezsége igyekezett emlékeztetni Tildy Zoltán miniszterelnököt: „Bizonyára még emlékezik arra a pártközi megállapodásra, amelyet an-

¹³¹ A Szakszervezeti Tanács a szakszervezeti mozgalom központja volt, 1891-ben alakult. 1945 előtt a munkásság érdekeinek képviselőjeként lépett fel a munkáltatókkal és az állammal szemben, koordinálta a munkásság gazdasági harcait. 1945. február 7-én alakult újjá. A Szaktanács és az általuk képviselt szakszervezetek valamennyi politikai és gazdasági intézmény munkájában részt vettek. CZAKÓ Sarolta–SIPOS Péter: *A magyar szakszervezeti mozgalom négy évtizede, 1945–1986*. Budapest, Népszava, 1990.

¹³² Kossa István (1904–1965) 1933–1940 között a Villamos- és Helyi Érdekű Vasúti Alkalmazottak Szövetségének főtitkára. 1945. február 7.–1948. augusztus 7. között a Szaktanács főtitkára. Szociáldemokrata, majd kommunista politikus, országgyűlési képviselő.

¹³³ Kossa István levele az Athenaeum Nyomda Rt. üzemi bizottságához. 1945. február 16. SZKL 1. f. 6/184.1.

¹³⁴ Miklós Andorné Gombaszögi Frida levele Kossa Istvánhoz. 1945. július 16. SZKL 1. f. 6/184. 16.

nak idején az Athenaeum-ügyben kötöttünk, és amelyet a Kommunisták Pártja részéről Révai, a Szociáldemokrata Párt részéről Szakasits Árpád és a szakszervezetek részéről én írtam alá, és amely írásos megállapodás eredeti példányát annak idején Miniszterelnök Úr vette át azzal, hogy a megállapodást Oltványi pénzügyminiszternél perfektuálni fogja.”¹³⁵ A levélben arra is hivatkozik, hogy a Nemzeti Parasztpárttal, nevezetesen Kovács Imrével külön megállapodtak abban, hogy ők a maguk képviseltetéséről a szakszervezetek javára lemondanak, és így alakult volna ki az a bizonyos fent jelzett többség. A pártközi megállapodás pontos időpontját nem ismerjük, de 1945 májusára valószínűsítjük. Erre utal az Athenaeum üzemi lapjában megjelent történeti áttekintés, amely körülbelül egy időben keletkezett Kossa levelével. Az *Athenaeum története* című cikk említi az MNFF pártjainak beadványát, miszerint azok „megértették a szervezett munkásság kívánságát”, és azt kérték a kormánytól, hogy juttassa a vállalat részvényeinek negyven százalékát a Szakszervezeti Tanácsnak, húsz-húsz százalékát a Független Kisgazdapártnak, az MKP-nak és az SZDP-nek. A cikk, amely kezdetektől tárgyalja a vállalat történetét, kissé kárörvendően summázza annak 1939-es államosítását: „Eből szerzett jószág [utalva Miklós Andor birodalmának kiépítésére] ebből vész el – mondja egy közmondás. S ez szó szerint beteljesedett az Athenaeum sorsában.”¹³⁶

Gombaszögi ezt semmiképpen nem így gondolta, és a Kossának szóló levelében is az Ideiglenes Nemzeti Kormány által kibocsátott 200/1945. M. E. sz. rendeletre hivatkozott, amely jogi lehetőséget biztosított a kényszerhelyzetben megkötött ügyletek érvénytelenítéséhez. Jelezte Kossának, hogy élni akar ezzel a lehetőséggel, de nem akar mindenáron pereskedni. Ezért az ügy békés elintézése érdekében a Pénzügyminisztériumhoz

¹³⁵ A pártközi egyezségről csak ebből a levélből tudunk. 1946. január 21. SZKL 1. f. 6/184. 29–30. Sem Tildy Zoltán, sem a Pénzügyminisztérium anyagai között nem találtuk a megállapodás eredeti szövegét, de más, az ügyre vonatkozó iratot sem. MNL OL XIX-L-1-b, 1945–1948.

¹³⁶ *Athenaeum. Az üzemi bizottság közleményei*, 1946/2. Ez a lapszám dátum nélkül jelent meg, tehát csak következtetni tudunk a megjelenés időpontjára. A lap a Politikatörténeti Intézet Könyvtárában lelhető fel.

fordult, ahol ígéretet kapott az ügy kivizsgálására és egy lehetséges egyezségekre. Azt is vállalta, hogy a vizsgálat alatt pert nem indít sem a kincstár, sem az Athenaeum ellen. Éppen ezért megdöbbenésének adott hangot: „hogymialatt engem a pénzügyminiszter úr egyezségi elintézésével biztat, mialatt a pénzügyi államtitkár úr az egyezségi lebonyolításról velem matematikai alapon tárgyal, ezalatt a fejem felett megállapodás jött létre, hogy az Athenaeum nyomdát a pártok és Szakszervezeti Tanács átveszi és sajátjuk gyanánt tovább vezeti, úgy, mintha én, a régi tulajdonos nem is volnék a világon, és anélkül, hogy a fasiszmus által okozott jogsérelem jóvátételére akárcsak gondolnának is. Méltó Magyarország demokratikus pártjaihoz és a szakszervezethez, hogy a fasiszták által elkövetett rablóhadjárat eredményét a maguk számára akarják gyümölcsöztetni, ahelyett, hogy a jóvátételben segítenének?”¹³⁷ Ecsetelte egzisztenciális problémáit is. Azt kérte, hogy „Ne tűrje [ti. Kossa], hogy befejezett tények elé állíttassam és a joggal remélt jóvátétel helyett rosszabb helyzetbe kerüljek, mint voltam a fasiszmus tombolása idején.” Végül, „ha nyomda kell a pártoknak, tessék azt a jogos tulajdonostól bérbe venni. Nincsen ennek semmi akadálya. De itt nemcsak nyomdáról, hanem bérházakról, részvényekről és egyéb vagyontárgyakról van szó.”¹³⁸ Mindezzel Kossa is tisztában volt, hiszen Gál Imre, a Szakszervezeti Tanács ügyvédje 1945. június 8-án küldött számára egy összeállítást az Athenaeum vagyoni helyzetéről, hogy „lássátok milyen hatalmas vagyontömeg sorsáról van szó”.¹³⁹ Ennek van egy, *Az Athenaeum vagyoni helyzete* című melléklete, amelyen nincs dátum.¹⁴⁰ Eszerint az Athenaeum tulajdonában volt az egykori *Est*-konzern szinte összes részvénye: Az *Est* Lapkiadó Rt., a Magyarország című napilap Rt. részvényeinek 99%-a, a Magyar Könyvterjesztő Vállalat és a Pesti Napló Rt. részvényeinek 100%-a. Az ingóságok között Magyarország legnagyobb és legkorszerűbb rotációs

¹³⁷ Miklós Andorné Gombaszögi Frida levele Kossa Istvánhoz. 1945. július 16. SZKL 1. f. 6/184. 18.

¹³⁸ Uo.

¹³⁹ Dr. Gál Imre ügyvéd levele Kossa Istvánhoz. SZKL 1. f. 6/184. 3.

¹⁴⁰ Az Athenaeum vagyoni helyzete című feljegyzés. SZKL 1. f. 6/184. 4–5.

üzeme, a háború után pótolhatatlan nyomdagépek, felbecsülhetetlen értékű, tekintélyes mennyiségű betűólmó és papírányag, négy darab, egyenként többemeletes házban működő irodai berendezések, többszázézer kötetes könyvkészlet. Az ingatlanok között öt ház (Rákóczi út 54., Erzsébet krt. 5., 7., Miksa u. 4–6., 8.). A feljegyzés külön kiemelte, hogy az Athenaeum mint brand is felbecsülhetetlen értéket képviselt. Kitért ugyanakkor a személyi terhekre, köztük a vállalat nyugdíjasainak kifizetésére, a szállítók követeléseire és egyéb hitelezők kielégítésére. Összegzésképpen megállapította, hogy az Athenaeum tulajdonosa több száz millió pengős vagyont, ennek megfelelő jövedelmet és a nyomdai-kiadói üzletben Magyarországon egyedülálló helyzetet mondhat magáénak.

A feljegyzésből ugyanakkor egyértelműnek látszik, hogy dr. Gál nem látta egyszerűnek az Athenaeum bekebelezését. A Magyar Rádiót említette precedensként. A Rádió esetében Ries István kezdeményezésére a pártok teljesen új magánjogi megoldás mellett döntöttek. 150 000 pengő tőkével, amely 150 darab 1000 pengős részvényre oszlott, új vállalatot alapítottak. A részvények egyenlő arányban a koalíciós pártok és a szakszervezetek tulajdonába kerültek. Dr. Gál – aki az 1945. június 1-jén megalakuló Magyar Központi Híradó Rt. jogi képviselője lett¹⁴¹ – szerint ez ugyan „sokkal komplikáltabb és szövevényesebb, de a pártok félték a közjogi megoldástól”. Ő az Athenaeum esetében is magánjogi megoldást javasolt, „annál is inkább, mert az Athenaeumnál a közjogi szempontot nehezebb is volna bemagyarázni, másrésztől 80%-os részvénymajoritás birtokában a magánjogi megoldás eléggé plausibilis is”. Azt ígérte, hogy alternatívákat fog felállítani indokolásokkal, ebből kellene kiválasztani Kossáéknak a legmegfelelőbbet.¹⁴² Gál összeállítása egyértelművé tette, hogy itt nem kis dolog forog kockán. Kossa ekkor támadásba lendült, hiszen az általa vezetett Szakszervezeti Tanács szinte semmilyen vagyonnal, de legfőképpen saját nyomdával nem rendelkezett.

¹⁴¹ SIMÁNDI Irén: *Politika, társadalom, gazdaság a Magyar Rádióban 1945–1948*. Gondolat Kiadói Kör, Budapest, 2012. 35.

¹⁴² Dr. Gál Imre ügyvéd levele Kossa Istvánhoz. SZKL 1. f. 6/184. 3.

Hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy megkezdődött Gombaszögi drámájának második felvonása. A főtitkár válasza nyílt fenyegetéssel ért fel: „Levele alapján módom és lehetőségem volna arra, hogy Ön ellen igen komoly formában megtorlást fogantatosítsak” – írta.¹⁴³ Kossát nem hatotta meg Gombaszögi helyzete és korábbi üldöztetése. Megjegyezte, hogy „sokkal inkább a magyar szakszervezetek voltak üldözöttek a Horthy-fasiszta rendszer alatt. Egyértelműen megfogalmazta, hogy a munkáspártoknak és a szakszervezeteknek szükségük van egy nyomdára, amelyik biztosítja a tömegtájékoztatást, és ezt bármilyen eszközzel, de meg valósítják. „[...] s ezt sem Ön, sem más kapitalista érdekeltség nem fogja tudni megakadályozni”. Kissé békülékenyebben azt is megjegyezte, hogy tárgyalásos formában kívánják az ügyet megoldani, és „Minden körülmények között éppen az Ön [mármint Miklós Andorné] – ámbár vitatható – tulajdonjoga alapján feltétlenül biztosítani akartuk Önnek társadalmi állásának megfelelő megélhetését”. (Megjegyezzük, hogy – Sztamorai néhány évvel korábban ugyanezt az utasítást kapta főnökeitől, amikor Gombaszögi nem adta át önszántából a részvényeit!) A nyomaték kedvéért a levél befejező sorai sem nélkülözik a fenyegetést: „Mindenesetre levelét a Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült pártok vezetői elé fogom terjeszteni, és esetleg meggondolás tárgyává tesszük, hogy eddigi szándékainkat, amelyek Önnel szemben feltétlenül jóindulatúak voltak, ne vegyük-e revízió alá.”

Dr. Láng Lajos, Gombaszögi Frida ügyvédje reagált Kossa otromba levelére. Jelezte, hogy ügyfele „nagyon szerényen kéri az ő igazi, vagy vélt jogainak elismerését, különben sem az a személy, aki a kapitalista érdekek ortodox érvényesítésével a maga számára jogosulatlan előnyöket óhajtana elérni”.¹⁴⁴

1945 nyarára egyértelművé vált, hogy a történet legalább háromszereplős, és mindenki az Athenaeumot akarja. A Magyar Államkincstár, az Athenaeum vállalat aktuális főrészvényese

¹⁴³ Kossa István levele Miklós Andorné Gombaszögi Fridához. 1945. július 19. SZKL 1. f. 6/184. 19–20.

¹⁴⁴ Dr. Láng Lajos ügyvéd levele Kossa Istvánhoz. 1945. július 28. SZKL 1. f. 6/184. 21–22.

meg akarta tartani, Miklós Andorné, az egykori főrésztulajnos vissza akarta kapni, és a Szakszervezeti Tanács, amely „a szervezett munkásság” képviselőjeként lépett fel, szeretne volna megszerezni a többségi tulajdont.

Az iratok bizonyítják, hogy Gombaszögi kezdettől fogva hajlandó volt a kompromisszumra, a többiek viszont csak azzal párhuzamosan, ahogy nőttek előbbi győzelmi esélyei.

Per első fokon

Miután megegyezni nem tudtak, Gombaszögi Frida pert indított az 1939-ben kötött megállapodás érvénytelenítése és jogaiba való visszahelyezése érdekében az Athenaeum és az Államkincstár ellen a budapesti törvényszéken. A per 1945. november első napjaiban kezdődött, az elsőfokú ítélet 1946. június 14-én született meg.¹⁴⁵ Frida a szerződés hatálytalanítását eredetileg kettős jogalapon kérte. Egyrészt arra hivatkozott, hogy az kizsákmányoló ügylet volt, másrészt kényszer hatása alatt kötötte meg. Miután a Kincstár és az Athenaeum kész volt a részvények birtokáért perbe bocsátkozni, úgy látszott, hogy beigazolódik Sztamorai ügyvédjének a népbírói per során megfogalmazott okfejtése.

Gombaszögi ellenfelei a legnagyobb hangsúlyt annak a kérdésnek a bizonyítására helyezték, hogy a szerződés nem volt kizsákmányoló jellegű, mert megkötése előtt a lapvállalatok csőd előtt álltak. A részvények megszerzése szabályszerű jogügylet alapján, reális ellenérték szolgáltatása mellett jött létre. A per során részletes szakvélemények születtek ennek bizonyítására. A Pénzügyminisztérium Közgazdasági Ügyosztálya 1945 szeptemberében a miniszter számára készült jelentésében igyekezett kimutatni, hogy az Athenaeum valóban olyan súlyos anyagi körülmények között volt, hogy pénzügyi összeomlástól kellett tartani, de azért azt elismerte: „hogy Az Est vállalatok anyagi válságát a pénzügyigazgatóság által lefolytatott adóügyi vizs-

¹⁴⁵ A budapesti törvényszék ítélete özv. Miklós Andorné felperes, az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. ill. a Magyar Kincstár alperesek ellen szerződés hatálytalanítása ügyében. BFL VII. 1. d. 7144/1949.

gálat, illetve annak eredménye robbantotta ki”.¹⁴⁶ Ezzel szemben a Magyar Kincstár Jogügyi Igazgatósága 1945. december 20-án készült iratában azt állította, hogy Miklós Andor halála után az eredetileg jól megalapozott vállalkozás fokozatosan leromlott és csőd közeli állapotba került.¹⁴⁷ Az állították, hogy *Az Est* válsága az adóvizsgálat nélkül is bekövetkezett volna, és *Az Est* tárcájában lévő *Pesti Napló*-, *Magyarország*- és Athenaeum-részvények előbb-utóbb a hitelezők, és nem a Kincstár birtokába kerültek volna.¹⁴⁸ Bizonyításként Salusinszky Imre 1939-es választott bírósági ügyének aktáit is bekérették.¹⁴⁹ Mint ahogyan már utaltunk rá, Salusinszky Imre nyugdíját 1939-ben durván lecsökkentette *Az Est*-konzern új vezetése, emiatt a volt főszerkesztő munkaügyi pert indított. A választott bírósági ügyben a vállalat új vezetői vetették fel először, hogy vajon kellő gondoskodással kezelték-e az örökség kezelői a vagyont, és okolhatók-e a vállalat – vélt vagy valós – pénzügyi gondjaiért. Lényegében ezzel akarták indokolni Salusinszky nyugdíjának csökkentését. A főszerkesztő és a vezérigazgató felelősségének kérdését Sztamorai János is felmelegítette népbírósági vallomásaiban: „A vállalat vitelében Vadnay Béla dr. volt [Miklós Andorné] segítségére mint vezérigazgató, aki lehetséges hozzá nem értés következtében erős költekezést folytatott.”¹⁵⁰ Sztamorai ugyanakkor azt is állította, hogy nem volt semmi köze Salusinszky nyugdíjának megnyirbálásához, mert akkor még nem volt a vállalat igazgatója. Az igazság azonban az, hogy a Közérdekeltségek

¹⁴⁶ A Pénzügyminisztérium VI. /Közgazdasági/ ügyosztályának aláírás nélküli jelentése a miniszter részére az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. ügyében. BFL XXV. 1. a.-1945-1036-I-0134389; 1533/194. 289–290, 346–352.

¹⁴⁷ A Magyar Kincstári Jogügyi Igazgatóság 1945. december 20-án keletkezett előkészítő irata Miklós Andornének a Magyar Kincstár ellen indított perében. Uo. 152–169.

¹⁴⁸ Az irat fejlécéből kiderül, hogy az tulajdonképpen az özv. Miklós Andorné által a Kincstár ellen indított perhez készült, de a Sztamorai ügghöz csatolták, tisztázandó a vádlott 1939-ben játszott szerepe *Az Est* felszámolásában. BFL XXV. 1. a.-1945-1036-I-0134389., 1533/1945. 152–169.

¹⁴⁹ *Az Est Rt.* beadványa a Választott bírósághoz a Salusinszky Imre ny. főszerkesztő ellen 1939-ben indított választott bírósági ügyben. Uo. 226–267.

¹⁵⁰ Sztamorai János nyilatkozata a magyar államrendőrség politikai osztályán tett vallomásával kapcsolatban. Uo. 28–29.

Felügyelő Hatósága egykori elnöke Salusinszky választott bírósági ügyével szinte egyidejűleg vett részt *Az Est*-lapok likvidálásában, és lett az Athenaeum igazgatósági tagja.¹⁵¹ Ami igazán érdekes, hogy a Magyar Kincstári Jogügyi Igazgatóság dokumentumában visszaköszönnek a hat évvel korábbi érvek.

Pontosan nem tudjuk, hogy mikor, de Gombaszögi a per folyamán visszalépett a kizsákmányoló jelleg bizonyításától. Állításuk szerint azért, mert azzal elhúzódott volna a per. Valószínűsíthető, hogy a cél érdekében a kényszerítés jogalap elegendőnek és vitathatatlanabbnak tűnt. A végeredmény legalábbis ezt bizonyítja.

Az ügy – látszólag – 1945 őszén pár hónapra elcsitult, a megoldás a nagypolitikai események és változások miatt kitolódott. Közbejöttek a nemzetgyűlési választások, Oltványi pénzügyminisztert Gordon Ferenc váltotta fel.¹⁵² Kossa azonban folyamatosan napirenden tartotta és siettette a megoldást. Tildynek szóló, 1946 elején írt levele is erről tanúskodik, amelyben arra hivatkozott, hogy amikor a pártok a megállapodást kötötték, már tisztában voltak azzal, hogy a volt tulajdonosok nem mondanak le önszántukból a vagyronról. Ennek ellenére az volt a pártok közös álláspontja, hogy „az állam, amelynek a tulajdonába került ez a komplexum, ezt nem adhatja vissza”, de egy esetleg megalakítandó új részvénytársaságba a volt tulajdonosokat is bevennék 20% erejéig, illetve az eredeti szerződésben megállapított életjáradékot, valorizáltan, folyósítanák. Rosszallóan jegyezte meg, hogy „bizonyos körök a megállapodás érvényesülését minden körülmények között meg akarják akadályozni, másrészt pedig azért húzzák a kérdés elintézését, mert a bíróság előtt lévő ügy esetleg Gombaszögiék javára dőlné el, és így ők visszakapnák az egész vállalatot”. Nyomatékuul kijelentette, hogy egy ilyen – lehetséges – döntést mind a Szakszervezeti

¹⁵¹ MNL OL Z 723, 4. köteg, 1939. október 16-ai igazgatósági ülés.

¹⁵² A nemzetgyűlési választásokat 1945. november 4-én tartották. A választást mozgalmas kampány előzte meg. Oltványi Imre az Ideiglenes Nemzeti Kormány pénzügyminisztere volt 1945. július 21. és 1945. november 15. között. Őt követte a Tildy-kormányban, majd Nagy Ferenc kormányában Gordon Ferenc 1945. november 15. és 1946. február 4., illetve 1946. február 4. és 1946. augusztus 26. között.

Tanácsra, mind a „szervezett munkásságra” tekintettel rendkívül sérelmesnek tartana.¹⁵³

Az első tárgyalásra 1946. február 4-én került sor. A per kimenetelére vonatkozóan az Athenaeum ügyvédje és jogtanácsosa „pesszimiztikusan nyilatkoztak”. Az 1946. február 28-i igazgatósági ülésen beszámoltak arról, hogy a felperesek szívósan harcolnak, és sikerrel: kieszközölték a sürgősséget, a tanúkat a tárgyalásra előállították, szokatlanul gyorsan és rövid időpontokra volt a tárgyalás kitűzve. Számukra úgy tűnt, „mintha a kincstár nem azzal a szívóssággal küzdene, amely szükséges volna ahhoz, hogy a vállalatot magának megtartsa”.¹⁵⁴ Dr. Rendessy Endre igazgatósági tag bejelentette, hogy a kincstár jogügyi igazgatósága minden rendelkezésre álló eszközzel meg fogja védeni a kincstár érdekeit, mert a felperes által felhozott érvek cáfolhatók. Külön kiemelte, hogy az ügy megoldásában nagy súlya lenne a munkásság véleményének, illetve a munkásság vállalathoz való jogai kihangsúlyozásának. Dr. Réczei László igazgatósági tag megállapította, hogy a felperesek „valóban ügyesen fogták meg a pert”, mert keresetükben kihangsúlyozták, hogy a kincstárral, illetve az Athenaeummal nem volt szándékukban szerződést kötni, csak a körülmények kényszerítették őket erre. Ő is fontosnak tartotta megjegyezni a munkásság érdemeit a vállalat újraindításában, szerinte „a vállalatért harcolni kell, meg kell akadályozni, hogy a munkásságtól elvegyék”. Dr. Kardos még ennél is továbbment. Rámutatott az *Est*-lapok két világháború közötti káros tevékenységére, és lehetetlennek tartotta, hogy Miklós Andorné visszakapja a vállalatot. Megemlítette, hogy a lapokban ezzel kapcsolatos közlemények helyesen mutattak rá a volt tulajdonosok tevékenységére, és kifejezésre juttatták a munkásság álláspontját. Kovács László, az üzemi bizottság elnöke az „összes munkás” nevében kijelentette, „hogy a vállalat semmi körülmények között nem

¹⁵³ Kossa István levele Tildy Zoltánhoz. 1946. január 21. 1. f. 6/184. 29–30.

¹⁵⁴ Ezzel arra utalhatott, hogy a Pénzügyminisztériumon belül sem volt egységes az ügygel kapcsolatos álláspont. Mivel az ügyre vonatkozó iratok nem maradtak fenn, nem tudhatjuk, hogy az ügyvéd megjegyzése mire, illetve kikre vonatkozott. MNL OL Z 723, 5. köteg. 1946. február 28-ai igazgatósági ülés, 3 napirendi pont.

kerülhet vissza a volt tulajdonosok [értsd: kizsákmányolók] kezébe”.¹⁵⁵ További szakértői vizsgálatokat kértek, de megjegyzték, hogy „a pénzügyminisztérium irattára a Várban az ostrom alkalmával részben megsemmisült, úgyhogy az ügyre nézve csak hézagok vannak rendelkezésre”.¹⁵⁶ A per 1946 márciusában és áprilisában folytatódott.¹⁵⁷ 1946 márciusában az üzemi lap első oldalán *Szélcsend* címmel jelent meg Kossa István cikke, amelyből kiderül, hogy a vállalatért folyó per még nem dőlt el. S amíg ez megtörténik, átmeneti megoldásként a szakszervezetek kívánságának a kormány engedve, az újonnan megalakult igazgatóságban a Szaktanács két küldöttje is helyet kapott, valamint az elnökség is a szakszervezetek kiküldöttjének jutott. Ezt – átmeneti megoldásként – elfogadták. Kifejtette, hogy a szakszervezetek szilárdan ragaszkodnak ahhoz, hogy „döntő befolyást” szerezzenek, mert „feltétlenül szükségünk van egy ilyen nagyteljesítményű nyomdára, mely szükségleteinket gyorsan, jól és feltétlenül – minden más érdeket megelőzve – kielégíti”.¹⁵⁸ Utalt arra, hogy a vállalat visszaadása az egykori tulajdonosnak a munkásság részéről komoly ellenállásba ütközne. Kétségtelen, hogy az Athenaeum munkásai mind a háború alatt, mind utána szívügyüknek tekintették az üzem megmentését és helyreállítását.

Az üzemi lapban megjelent cikkek már 1945 első felétől folyamatosan deklarálták: „igényt tart tehát ez a munkásság arra, hogy a vállalat elsősorban a közösséget [...] és nem egyesek önös magánérdekét szolgálja, azon a joron, hogy valaha munkátlanul jól éltek e vállalatnak és munkásainak nyakán”.¹⁵⁹ A „munkáskártya” ekkor azonban még nem jött be.

A budapesti törvényszék 1946. június 14-én hirdetett ítéletet a perben.¹⁶⁰ A bíróság özvegy Miklós Andorné és az Athenaeum,

¹⁵⁵ Uo.

¹⁵⁶ BFL XXV. 1. a–1945–1036–I–0134389., 1533/1945. 169. Ezt magam is igazolhatom, mert az ügy aktáit – hosszas kutatás ellenére – nekem sem sikerült fellelnem.

¹⁵⁷ MNL OL Z 723, 5. köteg, 1948. március 8., 3. naprendi pont.

¹⁵⁸ *Athenaeum. Az üzemi bizottság közleményei.* 1946. március 26.

¹⁵⁹ Uo. d. n. [1945/4.]

¹⁶⁰ Az elsőfokú ítéletet lásd BFL VII. 1. d. 7144/1949. 1–24.

illetve a kincstár között kötött „adásvételi szerződést hatálytalanak nyilvánította és elrendelte az eredeti állapot visszaállítását”. A bíróság azzal indokolta döntését, hogy Gombaszögi Frida a szerződést kényszer hatása alatt kötötte, az ügylet kiszákmányoló jellegével már nem foglalkoztak. A *Népszava* a rövid közleményt így kommentálta: „A bíróság első fokon egy letűnt világ jogszabályainak egyszerű alkalmazásával foglalt állást ebben a kérdésben és nem vette figyelembe, hogy Az Est-lapok 25 esztendőös magatartása mit jelentett Magyarország katasztrófájának az előidézésében. A demokratikus világrend erkölcsi követelménye döntő jelentőségű ebben a perben, az Est-lapok tulajdonosának közvetlen és közvetett felelőssége el nem vitatható és főként nem jutalmazható.”¹⁶¹ Néhány nappal később Gombaszögi ismét Kossához fordult, és rákérdezett: a főtitkár, illetve az általa képviselt Szakszervezeti Tanács mi kivetnivalót talál abban, hogy „ha egy teljesen magára utalt és az utóbbi évek hosszú során át fajisága folytán is üldözött özvegy-asszony visszaigényli azt a vagyonobjektumot, melyet a fasiszta rendszer fasiszta módszerekkel, zsarolással rabolt el tőle?” Visszautasította, hogy egy jogi kérdésbe politikumot vigyenek, és arra hivatkozott, hogy az Imrédy-kormány „vagyonelrablási manőverét az akkori jobboldali és antiszemita sajtó heteken át nagy politikai sikerként üdvözölte”. Az újságok hangzatos címekkel közölték, hogy „végre sikerült elnémítani Miklós Klein Andornak lapjait, amelyek pestis bacilusokként mérgezték előbb az októberista gondolattal, majd Lenin dicsőítéssel és a bolsevizmus átkos eszméjével a nacionalista magyar társadalmat”. Hangsúlyozta, mennyire fájdalmasak számára „azok a méltatlan és stílustalan sajtóhangok, amelyek a munkássajtóban a perben kimondott ítélettel kapcsolatban” megjelentek. Utalt arra, hogy ő már a peresedés előtt ajánlatot tett, hogy tulajdonjogának fenntartása mellett a nyomdavállalatot nem kívánja birtokba venni, és nem kívánja akadályozni a „munkásság ottani tevékenységét, a Szakszervezeti Tanács irányító

¹⁶¹ Ítélet az Athenaeum-perben. *Népszava*, 1946. június 15.

befolyását". Ismét felajánlotta tárgyalási készségét, és felvetette a peren kívüli megegyezés lehetőségét is.¹⁶²

Kossa ezúttal sokkal békülékenyebben válaszolt. Közölte, hogy a Szakszervezeti Tanács egyáltalán nem zárkózik el attól, hogy az *Athenaeum* ügyét békésen intézzék el. Arra hivatkozott, hogy ő korábban is megegyezéspárti volt, de mivel korábban nem kapott konkrét ajánlatot, arra gondolt, hogy nincs lehetőség a békés megegyezésre. Továbbá biztosította arról, hogy az ügy megoldása érdekében hajlandó a személyes találkozásra is.¹⁶³ Ez a találkozó valószínűleg létre is jött, erre utal az a levél, amelyet 1947. november 5-én Kossa írt Vas Zoltánhoz. A levél Kossa előrelátását bizonyítja, miután az elsőfokú ítéletet követően mindenképpen biztosítani igyekezett a Szakszervezeti Tanács érdekeit: „A Szakszervezeti Tanács – szól a levél – a Gombaszögi érdekeltséggel kötött egy opciós szerződést, amely szerint, amennyiben a bíróság visszaítéli az *Athenaeum*ot a Gombaszögi érdekeltségnek és az tényleg vissza is kerül az érdekeltség kezébe, akkor ők az *Athenaeum*ot bérbe fogják adni a Szakszervezeti Tanácsnak 15 esztendőre.”

Nyomozás a tizenhárom éve halott Miklós Andor ellen

Bizonyára véletlen (!) egybeesés, hogy még az elsőfokú tárgyalás idején a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának Politikai Rendészeti Osztálya nyomozást indított – az akkor már tizenhárom éve elhunyt – Miklós Andor ellen.¹⁶⁴ A nyomozás egy Ivanits Károly nevű személy feljelentésére indult, akinek kilétét nem sikerült megállapítani. A feljelentés indoka, hogy Miklós Andor *Az Est*-lapokat huszonöt éven keresztül „fasiszta szellemenben irányította”. 1946. március 7–8-án a nyomozók kihallgatták *Az Est*-lapok egykori újságíróit, munkatársait. Köztük Fodor József költőt, Mihályfi Ernőt, *Az Est*-lapok egyik szerkesztőjét, Láng Lajost, aki Miklós Andor személyi titkára volt,

¹⁶² Miklós Andorné Gombaszögi Frida levele Kossa Istvánhoz. 1946. június 25. SZKL 1. f. 6/184. 31–32.

¹⁶³ Kossa István levele Miklós Andorné Gombaszögi Fridához. 1946. július 1. SZKL 1. f. 6/184. 33.

¹⁶⁴ BFL XXV 2 b 1846-4086 büntetőügy, 1946, ügyirat 8734/47.

dr. Vásárhelyi Ferenc szerkesztőt, tudósítót és Szirmai Rezső rovatvezetőt. A válaszokból a kihallgatást vezető nyomozó alapos jellemzést kapott Miklós Andor munka- és vezetési stílusáról, és egyértelműen kiderült, hogy a tulajdonos főszerkesztő a legteljesebb mértékben egy személyben irányította *Az Est*, a *Pesti Napló*, valamint a *Magyarország* szerkesztőségi munkáit, és szellemi cenzúrát gyakorolt a lapjaiban megjelent írások felett. Jó viszonyt ápolt a kormányzati politikusokkal, és halála után is az ő szellemében vezették tovább a lapvállalatot. Megállapítást nyert, hogy Miklós Andor mindezért felelősségre nem vonható, mivel tizenhárom évvel korábban elhunyt. A nyomozást egy hét után lezárták, az iratokat pedig 1946. március 13-án küldték meg a Budapesti Népügyészségnek.

Per másodfokon – és az újabb államosítás

Miklós Andorné, az Athenaeum és a Magyar Kincstár közötti per folytatódott, mivel az alperesek (az Athenaeum és a Kincstár) fellebbeztek. A Budapesti Ítéltábla mint fellebbezési bíróság 1947. április 26-án ismét kimondta a szerződés érvénytelenségét, és az eredeti állapot helyreállítására vonatkozó egyetemleges kötelezettséget. Az Athenaeum és a Kincstár azonban nem hagyta annyiban, és újabb felülvizsgálati kérelmet nyújtott be.

A támadások felerősödtek, a hangnem egyre inkább az 1939-es újságcikkekére emlékeztetett: a gúnytól egészen a zsidózásig. Historicus álneven 1947. május 9-én jelent meg a *Tovább* című kommunista lapban *Az Athenaeum regénye. Andor és Frici* címmel egy rendkívül gúnyos és gyűlölködő írás, amelynek befejező sorai a legjellemzőbbek: „A nyomda [mármint az Athenaeum] a demokráciának termel és a dolgozók tulajdona lett. [...] Bár a bíróság, mint a *Reggel* diadalittasan közölte már másodfokon is visszaítélte Fricinek. Mert Andor barátainak keze messze elnyúlik s hálásak neki azok, akiket oly hűségesen kiszolgált. De az Athenaeum, a sajtó soha nem lehet többé az Andoréké s a Friciéké. A gőgös, gazdag grófoké és a gazdag nett zsidóké.”

A Kúria azonban figyelmen kívül hagyta ezeket a támadásokat, és 1947. szeptember 13-án meghozta a közbenszóló ítéle-

tet,¹⁶⁵ a felülvizsgálati kérelmeket elutasította.¹⁶⁶ Megállapította, hogy 1939-ben az akkori pénzügyminiszter elhatározta Az Est lapkiadó részvénytársaságnak és nyomdájának a megszerzését az állam részére, mégpedig úgy, hogy megszerzi Az Est Lapkiadó Rt. részvénytöbbségét, melynek 90%-a özv. Miklós Andorné tulajdona volt. Egyrészt nem akarta a részvények valószínűs értéket megfizettetni a kincstárral, továbbá számolt azzal, hogy a többségi tulajdonos nem hajlandó eladni a részvényeit, ezért a részvénytársaságokat adócsalással és adóeltitkolással vádolta meg. Visszamenőleg olyan adókat állapított meg és oly mértékű bírságot szabott ki, amelyek meghaladták a vállalatok teljesítőképességét. A lapvállalatok munkája elakadt, a bevételek megszűntek, a letiltások miatt a pénzösszegek feletti rendelkezés szünetelt, annak a veszélye fenyegetett, hogy több száz alkalmazott bérét nem tudják kifizetni. Ezáltal a tulajdonos is kényszerhelyzetbe került. Ebben a helyzetben kapott figyelmeztetést a pénzügyi kormányzat részéről, hogyha a teljes összeomlást el akarja kerülni, forduljon Sztamorai Jánoshoz, a Közérdekeltségek Felügyelő Bizottságának elnökéhez egyezkedés és szerződéskötés céljából. A tárgyalások eredményeként két szerződés jött létre. Egy előszerződés 1939. szeptember 27-én, amelyben Miklós Andorné lényegében elkötelezte magát részvényeinek átadására. Ezt követően a letiltásokat feloldották, az elkobzott ingóságokat visszakapták, így a vállalat 1939. október 1-jén eleget tehetett fizetési kötelezettségének. Ezt követően jött létre a végleges szerződés 1939. október 15-én.

Az Athenaeum és a Kincstár képviselőinek arra a hivatkozására, hogy a kormányzatnak a kényszerhelyzet eléréséhez elég lett volna az ipari jelzálogkölcson felmondása vagy a lapok betiltása, a bíróság úgy reagált, hogy a kölcsön felmondhatatlan, az összeg visszafizethető lett volna, a lapbetiltásokat pedig külpolitikai megfontolások gátolták. A kormány ezekkel akkor még nem élt, és a ténylegesen használt eszközök alkalmasak voltak a kényszerhelyzet előidézésére. A Kúria a megtámadott szer-

¹⁶⁵ A közbenszóló (*interlocutory*) ítélet a kártérítés jogalapjára vonatkozik, és külön lefolytatják az eljárást a kártérítés összegének megállapítására.

¹⁶⁶ BFL VII. 1. d. 7144/1949. 45–51.

zódést semmisnek és érvénytelennek mondta ki. Felszólította Miklósnét, hogy igényét előkészítő iratban terjessze elő, miután eltérve az eredeti perbeli kérelmétől, az eredeti állapot visszaállítása helyett kártérítési igényt támasztott. A kártérítési igény a Pénzügyi Központ által végzett vagyonstátus megállapítására hivatkozott. A vállalat 1947. január 1-jével összeállított forintmérlegének figyelembevételével, a vállalat tiszta vagyonát 12 564 400 forintban állapították meg. Frida kártérítésként ennek a felét, 6 782 200 forintot igényelte.¹⁶⁷

Az Athenaeum igazgatósága azonban nem akart fizetni, és fellebbezett.¹⁶⁸ A per folytatódott. Az ügy tárgyalását az Ítéltábla 1948. február 7-re tűzte ki. A Kúria tehát megsemmisítette a szerződést, de a vállalat mégsem fizetett. Az 1948. február 12-i igazgatósági ülésen még az is elhangzott, hogy „miért fizessünk mi egy érvénytelen szerződésre? Miért könnyítsük meg anyagi juttatásokkal az ellenfél pereskedését?”¹⁶⁹ Az időhúzó taktika sikerrel járt. Az 1948. március 1-jén tartott igazgatósági ülésen már nem is említik az ügyet.¹⁷⁰ Amikor az üzemek államosításáról szóló törvényt elfogadták, sejteni lehetett, hogy hiába állt az ügy nyeresre, már „új szelek fújnak”.

Néhány hónappal később, 1948. június 28-án a tábla megszüntette Gombaszögi Fridának az Athenaeum és az államkincstár ellen folyó perét. Az indokolás lényege az volt, hogy a törvény célkitűzéseire való tekintettel az államosítási törvény rendelkezéseit nemcsak az államosított vállalat, hanem az államkincstár vonatkozásában is alkalmazni kell. Gombaszögi Frida igényét ebben a perben tehát már nem érvényesíthette. Az ítélet megjegyezte, hogy az állami tulajdonba került vállalat részvényeinek egyenértékűként majd olyan követelési jog illeti meg, amelyet a kártalanítási eljárásban a meghozandó törvényes szabályozás részére biztosítani fog.¹⁷¹ Erre természetesen

¹⁶⁷ MNL OL Z 723, 5. köteg, 1948. február 5. 5. napirendi pont.

¹⁶⁸ Uo.

¹⁶⁹ Uo. 1948. február 12. 1. napirendi pont.

¹⁷⁰ Uo. 1948. március 11.

¹⁷¹ *Magyar Országos Tudósító*, 1948. június 28. XXX. évf. 10. kiadás, 16 óra.

sohasem került sor. A per véglegesen csak 1949. február 8-án zárult le, amikor a Kúria a pert hivatalból felfüggesztette.

Utolsó évek

Frida a per utolsó időszakában nem volt Magyarországon, mert 1948 elején Amerikába utazott, és fél évig Irén húgánál vendégeskedett Kaliforniában. Hazaérkezése után Székely Júlia hosszú interjút készített vele, nem titkolva csodálkozását és meglepetését, hogy nem maradt Amerikában, mint sok művész-társa, politikusok és üzletemberek.¹⁷²

„Nem tudok innen elszakadni, nem akarok s nem is akarom. Eszem ágában sem volt kivándorolni, megmondtam, hogy hazajövök” – nyilatkozta. Majd így folytatta: „Akkor is itt maradtam, amikor itt az életem forgott kockán, hát miért mennék el most? Csakhogy itt vagyok végre! Miért jöttem haza? Ide tartozom. Ennyi az egész.” Pedig ekkor már tudhatta, hogy a három évig tartó pereskedése hiábavaló volt.

Az 1950-es évek elején egy időre Budapestet is el kellett hagynia, a pécsi, majd a győri színház társulatához került. A pécsi évad végén, 1952. június 11-én Révai Józsefhez fordult, aki akkor népművelési miniszter volt. Azt kérte, hogy Győr helyett bármelyik pesti színház szerződtesse. Kérését elsősorban egészségi állapotával indokolta. Hivatkozott a színészi pályáján elért sikereire és arra, hogy Amerikából is azért tért haza, hogy folytassa egyetlen életcélját, „szolgálni a magyar színművészetet”. A miniszter elutasító válasza a színházigazgatók önálló szerződéskötési jogára hivatkozott. A színházi főosztály 1952. június 26-i, Kende István által aláírt feljegyzése szerint ugyanakkor: „Gombaszögi Fridát Pestre helyezni nem tudjuk. Az igazgatók nem kívánják foglalkoztatni. Csak arról lehet szó, hogy valamilyik vidéki igazgató esetleg alkalmazza. Gombaszögi nem nagy tehetségű, kiöregedett színésznő. Szerepkörében nála tehetségesebbek vannak színházainknál. Hiba inkább az volt, hogy

¹⁷² SZÉKELY Júlia: A fecske és a művész. *Haladás*, 1948. július 1.

tavaly reaktiváltuk Gombaszögit. Egyébként tudtunkkal ma is jómódúan él, nyilván egykori nagy vagyona maradványaiból. Gombaszögi Frida egyébként az Est lapok egykori vezetőjének özvegye, elhelyezését már csak ezért sem tartjuk fontosnak.”¹⁷³ Egy év múlva került fel újra a fővárosba, a Nemzeti Színházba. 1953–1956 között a Színművészeti Főiskolán magatartástant tanított. Ezután már csak apró szerepekben volt látható. 1961. szeptember 6-án hunyt el, 71 éves korában.

¹⁷³ A levelek és az idézett feljegyzés a Népművelési Minisztérium, Révai József miniszteri titkárságának iratai között található. MNL OL XIX-I-3-e 534/1952. A levelekre Bános Tibor *Gombaszögi Frida trónfosztása* című írása hívta fel a figyelmet, igaz, ott a levelek lelőhelye nincs feltüntetve. Lásd BÁNOS Tibor: I. m. 172–181.